

TAFOFIEL 62

ISSN 2593 - 36 39

VERENIGING VOOR FUNERAIR ERFGOED EN GRAFKUNST

1. DOSSIER ERNEST SALU I	3
1.1. 1846 - 1875 DE SCHAARBEEKSE JAREN VAN ERNEST SALU	4
1.2. 1872-1873 HET EERSTE GRAFMONUMENT VAN ERNEST SALU OP LAKEN.....	8
1.3 1873-1874 LAKEN PERK 5B: HET GRAF VAN BARON COLLOT D'ESCURY.....	12
1.4. 1874 DE REALISATIES VAN HET EERSTE JAAR ATELIER SALU.....	15
1.5. 1875-1878 <i>ANALYSE D'UN PROCÈS JUDICIAIRE. HOE DE CON- CURRENTIE ERNEST SALU WOU KLEIN KRIJGEN.....</i>	24
1.6. 1885 GEBORTE VAN DE ERFGENAAM-OPVOLGER	35
2. CONCESSIE VAN DE FAMILIE STOCLET OP DE BEGRAAFPLAATS VAN WATERMAAL- BOSVOORDE: EEN 'VERGETEN' ONTWERP VAN JOSEF HOFFMANN?.....	36
3. EEN TEKEN DES TIJDS : DE MULTICONFES- SIONELE BEGRAAFPLAATS VAN BRUSSEL.....	40
4. ERFGOEDDAG 2024.....	46
5. BLOEMLEZING UIT DE PERS.....	47
6. OMD VLAANDEREN 2024.....	54

Met de steun van

VOORWOORD

De turf die voor u klaarligt om te worden verslon- den, luidt het jaar 2024 in. Het belooft een bijzon- der jaar te worden, een feestjaar. In 1874, precies 150 jaar geleden, diende de toen net 28-jarige Er- nest Salu een aanvraag in voor de bouw van een atelier op zijn recent aangekochte terrein, gren- zend aan het kerkhof van Laken. Het is dan al dui- delijk dat deze jonge ondernemer de ambitie koes- terde om een succesvol steenkappersatelier uit de Lakense grond te stampen, gezien hij melding maakte van een voorlopig atelier in hout. Deze Schaarbeekse inwijkeling vestigde zich al snel defi- nitief in Laken, en het feit dat we nu 150 jaar ate- lier Ernest Salu vieren, spreekt boekdelen. Een mooie, zij het niet onbelangrijke, kanttekening bij deze viering is dat ze samenvalt met de 40ste ver- jaardag van vzw Epitaaf.

Gedurende het gehele jaar 2024 zullen onze activi- teiten en de Tafofiels in het teken staan van deze verjaardag. We organiseren een kick-off met bijbe- horend concert op zondag 24 maart, naast webi- nars, concerten en tentoonstellingen, zowel vanuit eigen initiatief als in lijn met vaste erfgoedevene- menten zoals de erfgoeddag, Lente op de begraaf- plaats en de Open Monumentendagen. Telkens zal de focus liggen op een van de vele facetten met betrekking tot de familie Salu.

Laten we bij deze Tafofiel beginnen met het ver- kennen van de oorsprong van het atelier Ernest Salu. Waar kwam Ernest Salu vandaan? Wie was hij? Hoe wist hij een succesvol atelier te leiden? Wat waren zijn eerste ontwerpen op het Lakense kerkhof en zijn deze vandaag de dag nog te aan- schouwen? Er zijn talloze vragen te stellen, en de antwoorden zullen volgen. In deze eerste Tafofiel

van 2024 trachten we in zes korte en heldere bijdragen zoveel mogelijk inzicht te bieden in de geschiedenis van het atelier Ernest Salu, hoe het zich op de kaart zette in Laken, en hoe een erfgenaam de opvolging wist te verzekeren.

Uiteraard denken we aan onze gezamenlijke gezondheid, en om een Salu-overdosis te voorkomen, kijken we in deze editie uit naar Watermaal-Bosvoorde en Schaarbeek. Langs het Zoniën-woud, ten zuiden van de Brusselse gewestgrens, ligt een zeer interessante begraafplaats met een concessie van een wereldberoemde familie, de familie Stoclet. U kent ze wel; Adolphe Stoclet liet een stadspaleis bouwen langs de Tervurenlaan, een heus manifest van de Wiener Werkstätte en sinds 2009 werelderfgoed. Heeft Josef Hoffmann het grafmonument van de familie Stoclet ontworpen? U komt er iets meer over te weten in dit nummer. Ten noorden van dit stadsgewest ligt de begraafplaats van Schaarbeek, die de multiconfessionele begraafplaats van Brussel herbergt. Een wel heel bijzondere plek met een eigen verhaal.

In april is het erfgoeddag, en dat is dit jaar niet anders. In het thema van dit jaar, 'THUIS', zien we een uitgelezen kans om de Salu's een thuiswedstrijd te laten spelen. De alomtegenwoordigheid van deze familie in Laken, en met name op het Lakense kerkhof, is niet te onderschatten. Daarnaast hebben de familieleden zich gedurende generaties ingezet in de Lakense samenleving, op politiek, cultureel en sociaal-maatschappelijk vlak. Op zondag 21 april openen we voor iedereen de deuren van het atelier met een tentoonstelling en rondleidingen op het kerkhof.

Maar eerst de kick-off van het Salu-jaar op 24 maart, die samenvalt met de jaarlijkse Algemene Vergadering. Hieraan koppelen we een primeur; deze zal de vorm aannemen van een open ledenvergadering. Indien u het jaarlijkse lidgeld hebt betaald, bent u niet alleen begiftigd met een leuk geschenk en een dikke merci, maar mag u ook deelnemen aan dit evenement dat wordt opge-luisterd met een concert van fluitist Toon Fret.

We heffen het glas op dit bijzondere jaar. Ik hoop jullie bij deze gelegenheid te mogen ontmoeten en zo niet... tot in de loop van het jaar op een van onze Salu-afspraken. Veel leesplezier!

TOM VERHOFSTADT

Voorzitter

Het verhaal van Ernest Salu I was in grote lijnen gekend; zijn opleiding aan de academie en leerschool bij Geefs, de start van het atelier aan het Lakense kerkhof, en dan de graven op dat kerkhof ... alles wees zichzelf uit. Toch zal in deze Tafofiel, waarmee we de 150ste verjaardag van het atelier Salu inzetten, blijken hoe ‘beperkt’ onze kennis over de oprichter eigenlijk was.

Door ons te verdiepen in de familiegeschiedenis en het (persoonlijk) leven van de jonge beeldhouwer komen we een stap dichterbij hoe de opstart van zijn atelier verliep. De snelheid waarmee Ernest Salu zich heeft gemanifesteerd en er in geslaagd is de opdrachtgevers te overtuigen van zijn vakmanschap, en dat ondanks heel wat tegenkanting, overtreft onze verwachting.

De informatie die besloten ligt in het archief van de Salu's komt in de volgende artikels eindelijk tot recht. Eens te meer blijkt dat archiefstukken die op het eerste zicht eerder administratieve—in dit geval ook juridische—kwesties aanbelangen onontbeerlijk zijn om het totaalbeeld van de activiteiten van het beeldhouwersatelier Salu te kunnen vatten.

Nog meer dan we al wisten zien we de bevestiging van de grote rol die Salu heeft gespeeld op het kerkhof van Laken. Van meet af aan heeft hij zijn

artistieke ambities en zijn vakmanschap weten te combineren met ondernemerschap en een goed commercieel maar ook menselijk inzicht.

Toegegeven, de context zat mee. Ernest Salu vestigde zich vlakbij het kerkhof van Laken op een moment dat onze materiële funeraire cultuur grote bloei kende. De verdienste van stichter Ernest Salu bestond er daarom ook in om die tijdgeest te vatten. Hij was zich bewust van de grote concurrentie die er in de hoofdstad bestond tussen jonge beeldhouwers. In de Brusselse *Almanach* van het jaar 1874 staan er ca. 120 *sculpteurs* geregistreerd en die moesten allemaal aan de slag kunnen. Ook de ervaring op de stelling van de Brusselse Beurs in aanbouw waar hij anoniem tussen alle andere *practiciens* aan de slag was moet de jonge Ernest aan het denken hebben gezet. Ambitieuze als hij was zag hij zijn toekomst anders en beter!

Alleen dankzij het speurwerk van een heel team van onderzoekers vanuit verschillende disciplines en door bijkomende opzoeking in andere archieven en bronnen en aandachtig veldwerk kon dit verhaal tot stand komen.

Bij deze gaat onze uitdrukkelijke dank uit naar hun bijdrage.

L: archief Salu
1989 (foto Nadine
Tasseel)

R: archief Salu on-
dergebracht in
nieuwe archiefkas-
ten 2016

1.1 1846-1875 DE SCHAARBEEKSE JAREN VAN ERNEST SALU

PIERRE BLANCHE

Zouden François Salu (1786-1855) en zijn vrouw Jeanne Cleynhens (1780-1871)¹, landbouwers in Boortmeerbeek, hun kinderen die het dorp wilden inruilen voor de stad, aangemoedigd hebben? Wat viel er trouwens tegen te doen? De roep van grote steden en de hoop op een beter leven klonk in vele Belgische dorpen door vanaf de jaren 1830. Van de zes gekende kinderen van François en Jeanne trokken er vier naar de hoofdstad Brussel.

Binnen de migranten van dorp naar stad vormden dienstboden een belangrijke groep. Reeds vóór het hoogtepunt, rond 1845-1848, van de economische moeilijkheden waarmee ons start-up-land kampte, trokken jaarlijks heel wat plattelandjongeren van beide geslachten naar de stad om er als dienstbode te werken. Dienstboden waren doorgaans jonger dan 30 en ongehuwd. Die migratie was dus bij uitstek een tijdelijk fenomeen dat verbonden was aan de levensfase vóór het huwelijk. Het dienstpersoneel ontving van de werkgever, naast kost en inwoning, ook een loon dat hoger lag dan dat van dag- of weekloners op het platteland².

Trouwt men sneller in Brussel? Marie Antoinette, het vierde kind, was de eerste van de zes om te trouwen. Zij kwam als meid aan de kost in de hoofdstad en ontmoette er de dienstbode Victor Dom³. François was aanwezig op het huwelijk⁴ en gaf zijn toestemming. Zijn oudste zoon, ook naar Brussel getrokken, was een van de getuigen.

Deze Pierre Joseph, de vader van Ernest Salu I, was in Boortmeerbeek geboren op 18 maart 1811. Ook hij werkte als dienstknecht in Brussel, meer precies aan de prestigieuze Hertogstraat bij gravin de Maldeghe, weduwe van graaf de Lalaing⁵. Pierre Joseph, meestal Joseph genoemd, was in feite de kamerdienaar van hun zoon Maximilien⁶, die slechts een maand jonger was dan Joseph. Maximilien beoogt een carrière in de diplomatie en zijn

kamerdienaar wil huwen, waardoor hij niet in de Hertogstraat kan blijven. Josephs uitverkorene is Albertine Barbe Goossens, geboren in Aarschot op 21 augustus 1817 en ook naar Brussel getrokken, waar zij als kleermaakster werkt in de Isabel-lastraat.

Het huwelijk wordt in Brussel voltrokken op 5 mei 1841. Vader François Salu is opnieuw aanwezig en toestemmend. Het echtpaar vestigt zich in Schaarbeek, aan de Haachtsesteenweg nummer 40 en begint tezamen een winkeltje in etenswaren.

Op 12 juni 1843 wordt een eerste zoon, François, geboren. In de geboorteakte staan de ouders vermeld als *épicier* en *épicière*. Bij de geboorte van nummer 2, op 20 maart 1846, heeft Joseph zich al gespecialiseerd als handelaar in bloem. Deze zoon krijgt drie voornamen: Ernest Joseph Victor. Niemand rond de wieg kan vermoeden dat hij een van de grootste Belgische grafbeeldhouwers zou worden.

Een derde kind volgt op 28 oktober van het jaar daarop: Marie Antoinette.

Een volgende zwangerschap is echter fataal: op 30 juni 1849 sterft, nog geen anderhalf uur na haar doodgeboren zoon, Albertine Barbe; zij is nog geen 32 jaar geworden. Joseph Salu is weduwnaar op zijn 38ste. Hij blijft achter met drie kinderen, zes, drie en één jaar jong.

In Kampenhout vindt Joseph dra een nieuwe moeder voor hen: Barbe Schaerlaekens, 42 jaar oud, ongehuwd, met overleden ouders en overleden grootouders. Het huwelijk vindt plaats in Kampenhout op 24 november 1849⁷. Barbe komt in Schaarbeek wonen; de winkel zit voortaan op het nummer 89 van de Haachtsesteenweg en wordt ook estaminet.

Amper vijf jaar later wordt Barbe weduwe: Pierre

Joseph Salu sterft op 9 december 1854, 43 jaar oud. François, 11 jaar, Ernest, 8, Marie Antoinette, 7 zijn nu wees.

In het Salu-privéarchief van de Verzameling Epitaf bevindt zich de akte *Inventaire en la mortuaire de Pierre Joseph Salu à Schaerbeek*, opgesteld door notaris Wydemans uit *Saventhem* op 27 juli 1855. Die beschrijving van activa en passiva is opgesteld op verzoek van enerzijds François Salu in hoedanigheid van *vaderlijken grootvader en wettigen voogd over de minderjarige kinderen Franciscus, Ernestinus en Antonia* en anderzijds van de weduwe, mét tussenkomst van hun oom Louis Goossens, toezien- de voogd, aangesteld en benoemd *bij akt van familieraad voor den heer vrederegtter des kantons Sint-Josse-ten-Noode* in november 1849 na het overlijden van moeder Albertine Barbe.

Die *Inventaire* geeft ons een goede inkijk in het huishouden en de activiteiten Salu-Schaerlaekens aan de Haachtsesteenweg 89 te Schaerbeek. In de *estaminetplaats* stonden o.a. staande klok, vijf tafels, dertien stoelen, vier banken; in de winkel vond men suiker, *potasse*, stijfjel, witsel, bordeauxwijn, likeur, kaarsen, kaas, rijst, tabak, koffie, een weegschaal, een bierpomp, enz.; in de gang en over het hele huis zakken bloem, erwten, klaverzaad, *sperdebonden*, witte bonen, gerst, haver, tarwe, koren, lijnzaad, boekweit en andere melen. Er was een kamer voor de meid, een gastenkamer, een kinderkamer met twee bedden en nog drie andere kamers, soms volgestouwd met droge voeding. Ook nog: verscheidene vogelkotjes in zowel estaminet als andere kamers en een hondenkot met hond op de koer.

Wat gebeurt er met de kinderen? We hebben geen documenten van de onvermijdelijke nieuwe familieraad gevonden maar vermoeden dat grootvader en voogd François Salu uit Boortmeerbeek en oom en toezien- de voogd Louis Goossens uit Aarschot aanvaard hebben dat de kinderen in hun vertrouwde omgeving bij stiefmoeder Barbe Scharlaekens blijven. In het Salu-archief bevindt die *inventaire* zich in een envelop met inscriptie "*Souvenirs !!!!!*"

Pièces concernant les Grands-Parents Salu-Goossens en premières noces et Salu-Schaerlaekens en secondes noces. 1842 et 1853". Het is dus duidelijk dat Ernest II, die haar weliswaar nooit gekend heeft, naar haar verwijst als grootmoeder. Ook kan aangestipt worden dat Josephs jongere broer Philippe, ook naar het Brusselse getrokken, ietsje verder op de Haachtsesteenweg in Schaerbeek een oogje in het zeil kan houden. Pas na het huwelijk van de drie kinderen verhuist beenhouwer Philippe naar Sint-Gillis.

Barbe zet de winkel verder en in 1856, na twee jaar weduwschap, huwt⁸ zij met de elf jaar jongere Jean Nackaert, geboren in Tildonk maar huisknecht in Schaerbeek. Later zal hij in de *Almanachs* als *épicier* vermeld staan, maar de bovenvermelde envelop bevat zijn overlijdensakte⁹: hij sterft op 4 juni 1866 in het *hôpital de la Charité*, in Parijs; hij was toen werkzaam in het vlakbij gelegen Nanterre als *carrier*. Een *carrier* is iemand die in een steengroeve werkt. De talrijke groeven in Nanterre waren gekend voor hun arduinsteen¹⁰ en werden massaal gebruikt voor de grote werken van Hausmann in de Franse hoofdstad. Is het beroep van zijn 'stiefstiefvader' tijdens diens laatste jaren¹¹ van betekenis geweest voor Ernest I? Laten we niet vergeten dat Ernest vanaf 1861 lessen volgt aan de Academie voor Schone Kunsten van Brussel en dra het atelier van beeldhouwer Guillaume Geefs bezoekt.

Bij het huwelijk van Ernests broer François twee maand na de dood van Nackaert leeft van de vier grootouders enkel nog de 87-jarige Jeanne, die uit Boortmeerbeek via notaris haar zegen en toestemming geeft. Het koppel vestigt zich in Sint-Joost¹².

Twee jaar later is de stokoude Jeanne in Schaerbeek aanwezig voor het huwelijk van Ernest. Op 14 juli 1868 geven Ernest en Elise Meyer elkaar het ja- woord. Zij is kleermaakster en in Schaerbeek geboren dochter van Pierre Meyer, *mouleur de fer* en Marie Walschaerts. De Meyers wonen in de Grondwetstraat 8; voor het huwelijk heeft Ernest Salu zich in het huis ernaast op nummer 10 gevestigd¹³.

Kinderen volgen snel, eerst een zoon, dan een dochter. De zogenaamde koningswens. De getuigen bij de aangifte van François Joseph Victor Salu, geboren op 14 december 1868, zijn twee beeldhouwers, Victor Viette en Felix Rombaux¹⁴.

Voor de geboorte van dochter Maria Hélène op 23 februari 1870 is het echtpaar verhuisd naar de Koninklijke Sint-Mariastraat 52.

Weer een nieuw adres - Poststraat 140bis - voor de geboorte van het derde kind, Virginie Alice Salu, op 10 mei 1871.

Het jaar 1871 was nochtans slecht begonnen. Op 2 februari was stiefmoeder Barbe Schaerlaekens gestorven; op 16 maart was het de beurt aan de 92-jarige grootmoeder Jeanne Cleynhens in Boortmeerbeek.

Later op het jaar bonkt de dood opnieuw aan de deur van Salu: op 4 oktober overlijdt dochtertje Virginie, zij is nog geen vijf maand oud.

Gelukkig brengt de terugkeer naar het oude adres Grondwetstraat 8 een nieuwe zoon: Jean Victor Achille Salu, geboren op 17 oktober 1872, een jaar en veertien dagen¹⁵ na het overlijden van Virginie.

Maar nog geen zes maand later - 5 april 1873 - sterft ook hij.

En of er nog niet genoeg leed is: op 12 januari 1875 geeft ook de oudste zoon François, amper zes jaar, de geest.

Misschien is het tijd om Schaarbeek te verlaten. Het eerste atelier in Laken is nu al gebouwd en daar is werk aan de zerk.

Op 8 mei verhuist het echtpaar Salu-Meyer met hun dochtertje Marie Hélène, enige overlevende van vier kinderen, naar de Kerkveldstraat¹⁶ te Laken, vlak bij het kerkhof. Wat zal de toekomst brengen?

Bronnen

Fonds Salu, coll. Epitaaf
Privé-archief

Eigen nota's

Huwelijksakten Boortmeerbeek 1808 nr. 7

Overlijdensakten Boortmeerbeek 1861 nr. 9

Huwelijksakten Brussel 1840 nr. 380 1841 nr. 401

Overlijdensakten Elsene 1871 nr. 93

Huwelijksakten Kampenhout 1849 nr. 19

Overlijdensakten Laken 1873 nr. 109

Geboorteakten Schaarbeek 1843 nr. 96 1846 nr.

70 1847 nr. 185 1868 nr. 719 1870 nr. 122 1871 nr. 331 1872 nr. 814

Huwelijksakten Schaarbeek 1856 nr. 1 1868 nr. 120

Overlijdensakten Schaarbeek 1849 nr. 104 & nr.

105 1854 nr. 276 1871 nr. 15 1871 nr. 764 1873 (suppletief register) nr. 118 1875 nr. 36

Huwelijksakten Sint-Joost-ten-Node 1866 nr.14

Almanachs de Bruxelles et sa banlieue avec indication complète de toutes les rues, boulevards, places, impasses et habitations avec les noms de leurs habitants. (verscheidene jaargangen), Editions Mertens & Rosez

Eindnoten

1. Joannes Franciscus Salu en Johanna Maria Cleynhens, beide afkomstig van Boortmeerbeek, huwden in hun dorp op 23 mei 1808.

2. Christa Matthys, Migratie tussen stad en platteland, in Dossier Migratie op www.familiegeschiedenis.be, website van Histories, voor en door erfgoedvrijwilligers, 2024

3. Victor Dom was op 25 april 1814 in Werchter geboren en overleed te Brussel op 6 februari 1864.

4. Het echtpaar kreeg 8 kinderen. Marie Antoinette, geboren in Boortmeerbeek op 2 september 1816, overleed in Brussel op 18 januari 1876.

5. Aan deze merkwaardige dame wordt een artikel gewijd in een volgend nummer van *Tafofiel*.

6. Maximilien Jean Ghislain (1811-1881), graaf de Lalaing, graaf van Tildonk, burggraaf van Oudenaarde, baron van Arquennes, heer van Zandbergen was diplomaat., o.a. aan het hof van Spanje en in Londen, waar zijn zoon, de latere kunstschilder en beeldhouwer Jacques de Lalaing geboren werd. Tafofielen kennen van deze laatste vooral het Waterloo-monument op de begraafplaats van Brussel-Evere en de engel op het graf van Eugène Scribe op de Gentse Westerbegraafplaats.

7. Vader en moeder François en Jeanne Salu-Cleynhens zijn opnieuw aanwezig en toestemmend. Op 18 november was bij notaris J. Ed. Van Bellinghen te Campenhout een *Contract van huwelijk tusschen Petrus Josephus*

Salu, meelverkooper te Schaerbeek, en Barbara Schaerlaekens, landbouwster te Campenhout afgesloten (Akte in Salu-archief)

8. 9 januari 1856. Het huwelijksboekje bevindt zich in het privé-archief van het Fonds Salu, coll. Epitaaf.

9. Het bewaren van zijn overlijdensakte door de Salu's kan aanduiden dat de man een rol gespeeld heeft voor hen.

10. Voornamelijk *vergelé* en *lambourde*. Zie ook: Jeannine Cornaille, *Les carrières de pierre au XIXe siècle, Société d'histoire de Nanterre*, 2013.

11. In 1860 en 1862 staat Nackaert in de *Almanachs* nog als *épiciér* aan de Haachtsesteenweg 110 vermeld. In de volgende online te consulteren *Almanach*, die van 1865, is op dit adres Schaerlaekens (*Epouse*), *épicière*, gevestigd. Hij is dus ten laatste in 1864 vertrokken, mogelijk vroeger want de *Almanachs* hebben soms tot twee jaar vertraging met hun gegevens.

12. De echtgenote is Cécile Verbruggen, strijkster (Elsene 4 april 1841-Brussel 12 juli 1891). François overlijdt in Schaerbeek op 18 juli 1888. Vermeldenswaardig is dat hun oudste zoon Pierre Joseph marmerbewerker wordt, eerst in Sint-Joost-ten-Node, later in Sint-Pieters-Jette. Ernest is getuige op diens huwelijk.

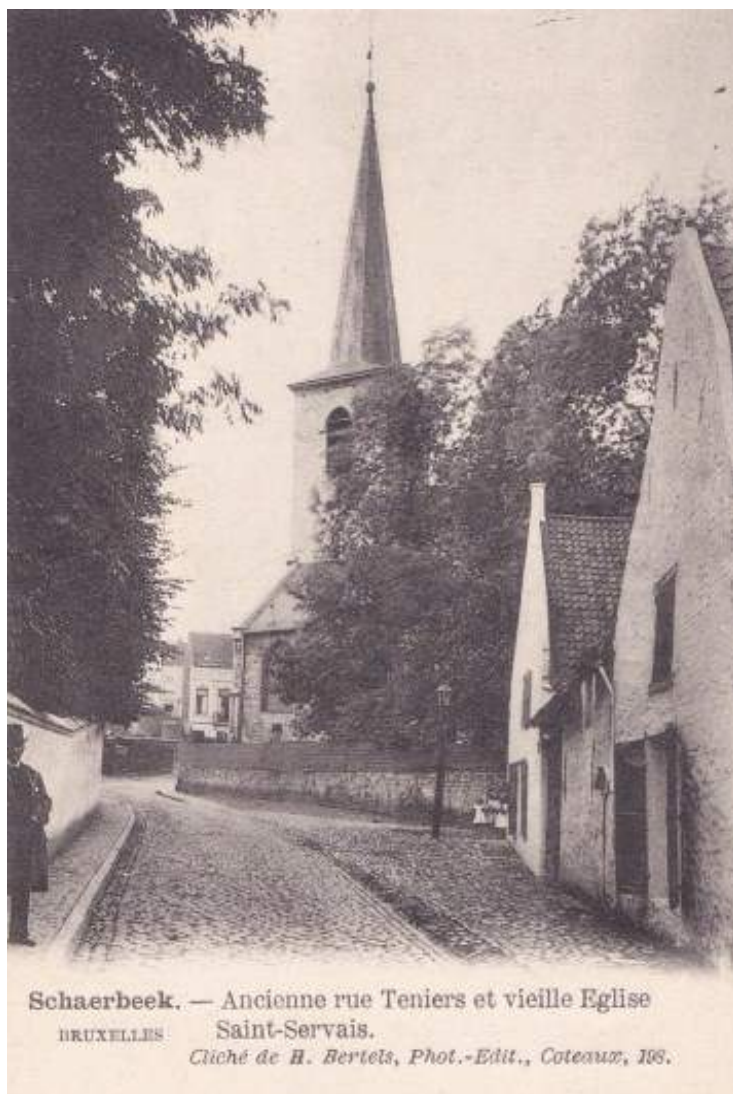
13. Getuigen op het huwelijk waren, voor de bruidegom, zijn broer François en oom Philippe, voor de bruid een oom en een grootoom Walschaerts.

14. De beeldhouwer Felix Rombaux (1839-1926) is de vader van Egide Rombaux (1865-1942), leraar aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, eerst van Antwerpen, later van Brussel en auteur o.a. van de standbeelden van Gabrielle Petit en Ernest Solvay.

15. 1872 is een schrikkeljaar.

16. Volkstelling Laken 1866 volume 7 G folio 1039

Schaerbeek is een gemeente waar de verstedelijking zich al vroeg in de 19de eeuw doorzet. Vooral aan de uitvalswegen van de hoofdstad, de verlengde Koningsstraat, de Paleizenstraat, de Haachtsesteenweg - waar de Salu's wonen - en de Brabantstraat is er een verdichting van de bebouwing. Rond de oude Sint-Servaaskerk (gelegen ter hoogte van de huidige Bertrandlaan) heeft Schaerbeek zijn 'dorps' karakter nog tot ver in de 19de eeuw behouden.

<https://www.geneanet.org/cartes-postales/view/7742359#0>

HET EERSTE GRAFMONUMENT VAN ERNEST SALU OP LAKEN

PIERRE-THOMAS BAL & PIERRE BLANCHE

FOTO'S VAN DE AUTEURS

De basis van de geschiedschrijving over het atelier Salu is het interview dat van Ernest Salu III in maart 1987¹ afgenomen werd en waarvan een samenvatting verscheen in de allereerste Epitaaf-publicatie *Op leven en dood: het grafmonument*².

Wij citeren:

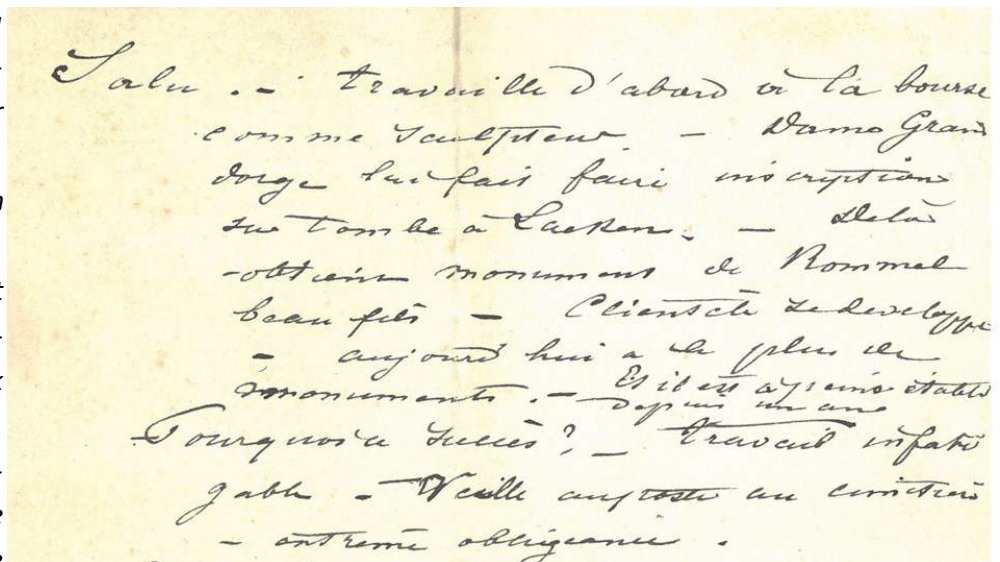
Het was mijn grootvader, Ernest Salu, die hier in Laken met de zaak begonnen is. Hij was als leerling aangenomen in het atelier van Willem Geefs, de beeldhouwer van het Hof, aanzien als één der beste kunstenaars van zijn tijd... Langzaamaan leerde mijn grootvader het vak: hij beeldhouwde in steen naar plaasteren modellen. Toen hij werkte aan de leeuwen van de Beurs, samen met Auguste Rodin, is men hem komen vragen of hij geen beeld voor een grafmonument wilde maken. Men heeft daarbij zo aangedrongen dat hij uiteindelijk instemde. Nadien hebben nog anderen hem gevraagd grafmonumenten te maken voor het kerkhof van Laken. In 1872 kocht mijn grootvader te Laken een terrein vlak bij het kerkhof, waar hij een atelier begon. Het atelier kende een vrij snelle opbloei. Op een bepaald ogenblik waren er 10 beeldhouwers, marmerbewerkers en steenkapers, in totaal veertig man. We stonden bekend voor onze kunstzinnige monumenten, die verschilden van de gewone. Wij genoten faam in heel België en zelfs in het buitenland. Na mijn grootvader hebben mijn vader en ikzelf de zaak verder gezet. We waren alle drie een Ernest Salu.

Dit verhaal uit eerste hand is een eigen leven gaan leiden, waarnaar steeds teruggegrepen wordt bij

elke tekst die sindsdien verschijnt over het atelier Salu³. Het is natuurlijk een mooi genesisverhaal met een hoog *si-non-e-vero-e-ben-trovato-gehalte*^{3b}.

De sympathie en de bewondering die de interviewers voelden voor de 77-jarige laatste telg van een illustere grafbeeldhoudersdynastie, waarvan ze toen nog bitter weinig wisten en de kwetsbare mengeling van bescheidenheid en fierheid van de geïnterviewde, die overtuigd was dat de grafkunst tot het verleden behoorde, noopten niet tot veel kritische zin bij het gemoedelijke gesprek.

Nu, meer dan 35 jaar later, is het besef van het belang van het funerair erfgoed groter en is in dit Salu-jaar een toetsing van het verhaal wel aan de orde. Meer specifiek is het interessant voor de ontstaansgeschiedenis van het atelier te proberen

AFB01 Handgeschreven kladje uit voorbereiding pleidooi van advocaat in proces tussen Salu en concurrenten (Fonds Salu, coll. Epitaaf) (zie verder artikel 1.5)

nagaan hoe in feite Ernest Salu naar Laken kwam.

In de zoektocht naar stavingstukken brengen enkele regels in een kladje uit 1875 in het sallu-

archief snel soelaas. Uiteraard is het handgeschreven en helaas niet gemakkelijk te ontcijferen.

Wij hebben dit als volgt ontcijferd:

Salu (est de Schaerbeek)⁴ – a travaillé d’abord à la bourse comme sculpteur. – Dame Grandorge / (receveur d’Ixelles)⁴ / lui fait faire inscription sur tombe à Laeken – delà obtient monument de Rommel beau-fils - clientèle se développe. - aujourd’hui a le plus de monuments. Et il est à peine établi depuis un an.

Op het eerste gezicht vinden we sterke gelijkenissen met het verhaal zoals verteld door Ernest III. Sommige details nodigen uit tot onderzoek in akten van burgerlijke stand en concessieregisters.

Wat blijkt? Een concessie Graindorge-Decoster voor 5 personen werd op het kerkhof van Laken genomen op 21 december 1871⁵. Halduinus Guillaume Stanislas Graindorge⁶, geboren te Asse in 1808, had Catharina Louisa Decoster, uit Heverlee, in 1830 gehuwd. Hij was ontvanger van de Dienst Registratie en Domeinen van het Ministerie van Financiën. Na posten in Leuven, Aarschot, Sint-Joost-ten-Node was hij in Elsene neergestreken.

De concessie werd genomen naar aanleiding van het overlijden van dochter Lydie op 18 oktober 1871⁷.

Indien Ernest Salu hiervoor gevraagd werd de epitaaf te beitelen, moest dit op een grafmonument gebeuren dat door een andere persoon werd gemaakt of geplaatst na de concessiedatum (21 december 1871), waarschijnlijk eerder in het begin van 1872.

De tweede persoon die in dit graf werd begraven⁸ is een andere dochter, Maria Flore Léonie, gehuwd met Emile Rommel en overleden⁹ op 37-jarige leeftijd in 1877.

Vermits Emile Rommel inderdaad de schoonzoon van Mevrouw Graindorge-Decoster blijkt te zijn wordt de identiteit bevestigd van de dame die Salu aan het Beursgebouw een eerste karwei op het kerkhof van Laken kwam vragen. Over de reden

waarom zij zich specifiek tot hem heeft gericht, blijven we in het duister tasten.

Het grafmonument van de concessie van de familie Graindorge bestaat nog steeds. De epitafen van de vijf overledenen die in dit graf liggen, lijken in één keer gebeiteld te zijn of door een goede letterkapper in dezelfde stijl en lay-out na elk overlijden. Was het grafschrift voor dochter Lydie hetgeen Mevrouw Graindorge gevraagd had? Is de ‘*inscription*’ die zij aan Salu gevraagd had verdwenen of vervangen? Stond het misschien op het kruis dat op de sarcofaag lag en dat door de tand des tijds afgebroken werd? Of gaat het hem over de aparte plaat die op het monument ligt?

We weten het niet; wat we wel weten is dat in het najaar van 1873, vier jaar voor zijn vrouw Marie Flore Léonie Graindorge overleed, Emile Rommel aan Ernest Salu vroeg een grafkelder met monument te bouwen/houwen (AFB03) voor de concessie die hij had genomen voor de familie Rommel. Emile Rommel (1837-1917) was notaris, net als zijn vader Jean-Baptiste (1798-1888). Hij woonde toen in de inmiddels verdwenen Berlemontstraat in het centrum van Brussel. De grootvader van Emile Rommel en dus ook de vader van Jean-Baptiste Rommel heette ook Jean-Baptiste Rommel (1746-1820). Hij was meester-steenhouwer, wat doet vermoeden dat de notarissen Rommel wel de kwaliteit van het werk van Salu goed konden inschatten.

Zowel de concessie van Graindorge als die van Rommel, zijn op enkele meters afstand van elkaar gelegen op perk 29. De laatste dateert van 14 oktober 1873¹⁰ en werd genomen naar aanleiding van het overlijden op 86-jarige leeftijd van een bij

hem inwonende nicht. Later werden nog in dit graf zijn grootmoeder, Julie Sophie de Beer, weduwe de Clippele de Hem (1798-1874), zijn broer Léon (1840-1877), zijn ouders Jean-Baptiste Rommel (1798-1888) en Aimée de Clippele (1818-1891) bijgezet. Eigenaardig genoeg ligt Rommels eerste vrouw, de dochter van Graindorge, niet op Laken begraven.

Na het overlijden van zijn vrouw in 1877 hertrouwde Emile Rommel met Anne Marie Eugénie Gife (1856-1946), dochter van provinciaal architect voor Antwerpen Eugène Gife (1819-1890)¹¹. Emile Rommel en zijn tweede vrouw zijn begraven in de familiekerelder op de begraafplaats van Strombeek-Bever.

Het grafmonument Rommel op Laken bestaat nog. Het is een lage en licht hellende sarcofaag uit één blok blauwe hardsteen gehouwen. Het vlak waar-

op de epigrafie is aangebracht is omlijst met een kwartrond profiel. Achteraan op de sarcofaag stond een kruis dat verankerd was in een sokkel. Vandaag ligt het kruis los van de sokkel op de sarcofaag. Het lijkt makkelijk restaureerbaar. Wel is het ijzeren hekken dat in die periode als een traditionele verplichting rond graftekens werd geplaatst, mettertijd verdwenen, zoals zovele van zijn soortgenoten. De gebeitelde namen en data zijn nog steeds leesbaar.

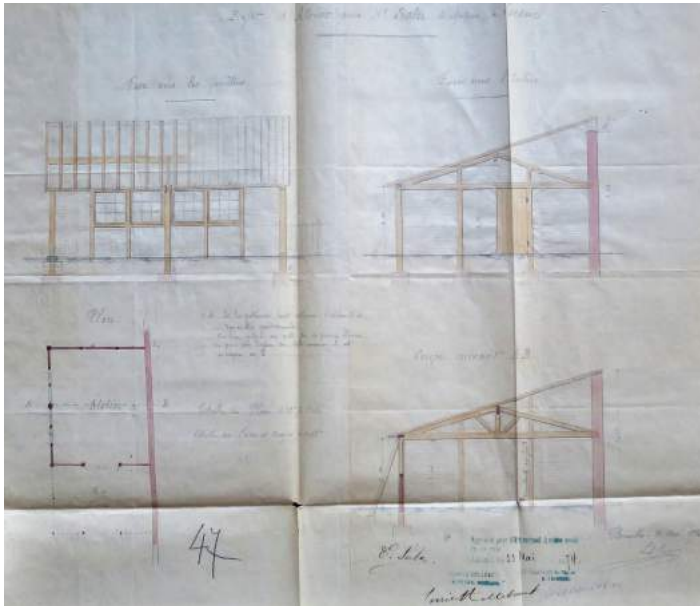
Volgens de nu bevestigde geschiedenis is dit het eerste grafmonument gemaakt door Ernest Salu. Meer dan 150 jaar geleden geplaatst. Hoe veel monumenten zouden er niet volgen...

De versie van Ernest III over de komst van zijn grootvader op Laken blijkt dus zeer geloofwaardig. Enkel de datum lijkt nog problematisch.

Natuurlijk is 1872 ook de datum die gebeiteld staat in de cartouche in het fronton boven de winkelpui aan het OLV-voorplein. Uit de bouwgeschiedenis van het atelier Salu is geweten dat dit bouwwerk voor de etalage opgericht werd rond 1905. Het is dus evident dat '1872' verwijst naar de oprichtingsdatum van de zaak of naar het jaar van een eerste activiteit en niet naar de aanschafdatum van de grond.

Het valt moeilijk aan te nemen dat Ernest Salu in 1872, na enkel een inscriptie in een monument op Laken te hebben gebeiteld, een lap grond in de onmiddellijke buurt van het kerkhof zou hebben aangeschaft. Hij had immers toen nog geen enkele bestelling voor een monument.

Waarschijnlijk is dat bij of na de realisatie van het grafmonument Rommel eind 1873 of begin 1874 er belangstelling van andere grafconcessieneres rees, wat Ernest deed inzien dat hier toekomst lag. Het lijkt ook logischer dat de aanschaf van het terrein in 1874 plaats vond en snel gevolgd werd door de aanvraag van zijn eerste houten grafbeeldhouwersatelier op 21 mei 1874. (AFB04)

AFB04 Bouwaanvraag voor het eerste voorlopige atelier, 1874.

(SAB, OW Laken 777 (1874))

Een potloodtekening van dit eerste atelier uit een schetsboek van 1909¹², gooit wel roet in het eten van deze hypothese. Hierop staat geschreven *Installation 1873*. Mogelijke verklaring hiervoor is een foutieve datering in 1909 of het bestaan reeds eind 1873 van een plek in open lucht op die plaats, bedoeld voor het realiseren van het monument Rommel.

Wat ook pleit voor 1874 als geboortjaar voor het atelier is de passage in het kladje van 1875 dat Ernest Salu *établi depuis un an* is.

Met zekerheid kunnen we voortaan stellen dat de eerste interventie van Ernest I op Laken dateert van 1872, dat hij er een eerste monument realiseert eind 1873 en dat hij in de lente van 1874 een eerste voorlopig atelier bouwt.

Wanneer hij precies een terrein heeft aangekocht is niet gekend. Bijkomend kadastraal onderzoek zou dit kunnen uitklaren.

In zeer grote lijnen bracht het interview van Ernest III in 1987 al wel de ware toedracht over de komst van zijn grootvader naar Laken. *E non trovato, è ben vero*¹³.

EINDNOTEN

1. Het interview werd met het oog op de eerste Epitaaftentoonstelling afgenomen door Pierre R. Nysen en Linda Van Santvoort, twee Epitaafleden van het eerste uur.

2. *Op leven en dood: het grafmonument*. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling van 27 juni t/m 30 augustus 1987 in het Internationaal Cultureel Centrum van Antwerpen georganiseerd in samenwerking met v.z.w. Epitaaft vereniging voor funeraire archeologie.

3. Onder andere: Jos Vandenbreeden, Het beeldhouwersatelier Ernest Salu, in: *Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwvooplein in Laken*, Koning Boudewijnstichting-Gemeentekrediet, Brussel 1994, pp. 52-61 Tom Verhofstadt, *Het voormalige atelier Salu. 111 jaar funeraire kunst (1872-1983)*, in: Erfgoed Brussel 026-027, Dossier Kunstenaarsateliers, april 2018, pp. 44-55 Linda Van Santvoort, *Het huis en atelier van beeldhouwer Ernest Salu I (1846-1923) in een Brussels tijds kader*, in: Tafofiel nr. 50, februari 2021, pp. 2-11 Tom Verhofstadt, *Atelier en woning Salu: een nieuwe uitdaging, de weg naar de realisatie van een huismuseum met kunstenaarsatelier*, in: Tafofiel nr. 50, februari 2021, pp. 12-16.

3b. Gevleugelde uitdrukking uit het Italiaans: als het niet waar is, is het toch goed gevonden (Van Dale, Groot woordenboek der Nedelandse taal Lijst van gevleugelde woorden, titels en citaten)

4. Deze aanvulling komt van een haast identiek luidend document in hetzelfde procesdossier.

5. Concessiedossier Kerkhof Laken nr. 631

6. Ook de schrijfwijze Graind'orge wordt soms gehanteerd.

7. Overlijdensakten Elsenne 1871 nr. 826

8. Later kwamen de ouders Halduinus Graindorge en Catharina Louisa Decoster ook in dit graf te liggen, respectievelijk in 1889 en 1894. De vijfde plaats is ingenomen door een kleindochter Angèle (1872-1898).

9. Overlijdensakten Elsenne 1877 nr. 182

10. Concessiedossier Kerkhof Laken nr. 733

11. Met dank aan Pierre Dangles voor deze aanvulling.

12. Fonds Salu, coll. Epitaaft. Het jaar 1909 is het jaar waarin Ernest I en Ernest II samenwerken en waarin Ernest III geboren wordt, uitverkoren moment om herinneringen op papier vast te leggen. Waarschijnlijk wordt dan de droom van een grafbeeldhouwersdynastie reëler. Onbestaand is dan de nachtmerrie van een Eerste wereldoorlog, die zo sterk de relatie met de dood zou wijzigen, en na enige tijd, zeker nog na de herhaling van de Tweede, de relatie met funeraire kunst zou beïnvloeden

13. Het is niet bedacht, het is waar (eigen vertaling).

LAKEN PERK 5B: HET GRAF VAN BARON COLLOT D'ESCURY

PIERRE-THOMAS BAL & PIERRE BLANCHE

FOTO'S VAN DE AUTEURS

Sinds 2021 is het perk 5b op het kerkhof van Laken onderwerp van een diepgaande restauratie in opdracht van de stad Brussel. De door de stad hernomen concessies kunnen een herbestemming krijgen voor nieuwe concessies. Auteurs Bal & Blanche hebben het initiatief genomen regelmatig een onbekend grafmonument uit dit perk toe te lichten. In het vorige nummer van Tafofiel verscheen al in deze reeks een artikel over het graf Cabry en een ander over het graf Bender.

Men vergeet vaak of weet niet dat notarissen meer dan eens een begraafplaatsconcessie aanvragen in uitvoering van een testament, of op verzoek van een inmiddels overleden cliënt of diens familie.

Waarschijnlijk is het op aanraden van notaris Rommel¹ dat zijn collega Delefortrie² Ernest Salu aansprak om een grafmonument te maken voor baron Collot d'Escury³ die op 23 september 1873 in Nieuwpoort-Bad overleed.

De adellijke hugenotenfamilie Collot d'Escury, reeds vervolgd tijdens de godsdienstoorlogen in Frankrijk in de 16de eeuw, had uiteindelijk, na de herroeping van het Edict van Nantes in de 17de

eeuw, Frankrijk moeten ontvluchten en was uitgeweken naar Nederland en Engeland.

In 1814 werden twee afstammelingen in de Nederlandse tak, Hendrik (1773-1845) en Carel Emilius (1779-1828) Collot d'Escury, benoemd tot het ridderschap van respectievelijk Holland en Friesland. Het jaar daarop werden hun vader en twee ooms opgenomen in de Nederlandse adel met voor alle de erfelijke titel van baron.

Vele familieleden gingen in de politiek en administratie. Hendrik werd zelfs Voorzitter van de Tweede Kamer en geniet nog steeds enige bekendheid voor zijn standaardwerk *Hollands roem in kunsten en wetenschappen*, uitgegeven in zeven delen in 's-Gravenhage tussen 1824 en 1844. Diens broer, Carel E.E., eveneens actief in de Tweede Kamer en in de provincie Friesland, had vijf kinderen uit zijn eerste huwelijk en twee uit zijn tweede huwelijk. Hij bezat talrijke landerijen, kastelen en huizen in Leeuwarden en Minnertsgra (Friesland), waar hij ook begraven ligt. Op de begraafplaats van dit laatste Minnertsgra liggen twee grafkelders van de familie Collot d'Escury.

Wapenschild van de familie Collot d'Escury

Minnertsgra, grafkelder Collot d'Escury (met detail) & grafkelder van Harinxma thou Sloten-Collot d'Escury

In dit linkergraf ligt Carel E.E. begraven, vader van “onze” baron. Deze Johan Willem Martijn was zijn oudste zoon; hij erfde in 1828 veel grond en kastelen. Hij werd geboren in Minnertsga in 1801. Er bestaat een portret van hem op jonge leeftijd.

Willem Bartel van der Kooi, Portret van Johan Willem Marthe Collot d'Escury, 1824, Privécollectie, foto RKD.

Hij huwde in mei 1825 te Leiden Isabella Maria Antoinette van Massow (Djakarta 1802-Leiden 1864⁴), waarvan hij scheidde in 1846. Het echtpaar had vier kinderen.

Rond 1860 kwam Johan in Brussel wonen met dienstknecht, dienstmeid en kokkin, eerst aan het Martelarenplein 20, dan enige tijd in de Schildknaapstraat 40. Later verhuisde hij naar de Brabantstraat nr. 118 in Schaarbeek.

Tijdens een verblijf in een hotel aan het *Zeestrand* van Nieuwpoort-Bad (toen Oostduinkerke) kwam hij te overlijden op 23 september 1873.

Het is niet duidelijk waarom hij in Laken werd begraven en niet in een van de talrijke familiekersers Collot d'Escury in Zuid-Holland en Friesland.

Het kerkhof van Laken had net een nieuwe uitbreiding gekregen en het grafmonument Collot d'Escury wordt geplaatst op het meest zuidelijke perk, toen R en nu 5b genoemd.

Notaris Delefortrie neemt de concessie voor dit monument voor de baron op 6 januari 1874, al-

thans volgens het concessieregister. Het College van Burgemeester en Schepenen van Laken had op de vergadering van 31 december 1873 al Ernest Salu I toegestaan een monument te plaatsen op het graf. Dit monument is slechts het tweede grafmonument dat Ernest I ontwierp voor het kerkhof van Laken en het eerste waarvoor hij marmer gebruikt. Inderdaad, op een dubbele sokkel ligt een mooi uitgewerkte en licht hellende arduinen sarcofaag met marmeren grafplaat waarvan de witte kleur sinds de restauratie terug zichtbaar is.

Het epitaaf luidt:

A la mémoire de
Jean Guillaume Martin
Baron Collot d'Escury
Décédé à Nieuport-Bains
le 23 septembre 1873
à l'âge de 72 ans.

Op het bovendeele van de grafplaat kan men het wapenschild van de Collot d'Escury's ontwaren.

De *jardinière* vooraan de sarcofaag is ook in wit marmer maar is zeker later toegevoegd⁵.

Het is al lang geweten dat het atelier Salu, zowel Ernest I als zijn opvolgers Ernest II en Ernest III, specialisten in de heraldiek waren die vaak door de adellijke families gevraagd werden hun wapenschilden op de grafmonumenten te beitelen⁶. Maar dat Ernest I bij zijn tweede opdracht op Laken reeds met het moeilijk werk van een wapenschild was geconfronteerd is volledig nieuw.

De jonge generatie Collot d'Escury, of het nu de Engelse, Franse of Nederlandse tak betreft, is over de hele wereld verspreid en actief in de bankwereld, consulting, het militaire, de sport en de diplomatie. In de voorbereidende werken van de wet van 1971 op de begraafplaatsen, hernomen door de ordonnantie van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest van 29 november 2018, staat duidelijk aangegeven dat door steden en gemeenten alle moeite moet worden verricht om erfgenamen van een te vervallen concessie op te sporen. Hopelijk is dit voor het graf van baron Collot d'Escury in Laken gebeurd. Diplomatieke of internationale complicaties vallen te vermijden.

BRONNEN

Daniel Collot & Anne-Catherine de la famille Collot d'Escury : *Les Collot d'Escury: Réfugiés en Hollande et en Angleterre 1685-1834. Extrait de l'histoire généalogique de la famille Collot d'Escury*, in : *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, Librairie Droz, 1861, Volume 10, 5/7, pp. 306-318.

Dooitze Zwart, C.E.E. *Baron Collot d'Escury uit Minnertsga/Leeuwarden*, 2022, op: www.minnertsgavroeger.nl

Nationaal Archief (Nederland), *Inventaris van het archief van de familie Collot d'Escury en aanverwante geslachten*, 1410-2016, Inventaris 1.10.21, Den Haag 2019

Wikipediapagina's Collot d'Escury

Peter en Klaske Karstkarel, *Dag mijn lieve moeder*. Grafcultuur in Friesland, Friese persboeker, 2015, 649 pp.

Volkstelling Brussel 1856 folio S/86, Stadsarchief Brussel
Registre Laken n° 51 des procès-verbaux des délibérations

ons du Collège des Bourgmestres et Echevins de la Commune de Laeken 1871-1875 PV n° 463 (31 décembre 1873), SAB

Akten van burgerlijke stand Nieuwpoort-Bad/Oostduinkerke (Koksijde) 1873 nr. 97

Kerkhof Laken, Concessieregister 1 en concessiedossier nrs. 748 & 1688

Eigen archief en documentatie

EINDNOTEN

1. Zie artikel in deze Tafofiel
2. Notaris Alphonse Delefortrie (1831-1906) ligt ook op Laken begraven (perk 17, weg 1, concessie 1688 genomen door zijn weduwe op 6 september 1906).
3. Voor hen die het interesseert: in het eerste deel van de naam wordt de T niet uitgesproken; in het tweede deel wordt de S niet uitgesproken.
4. Zij ligt begraven in de befaamde Groenesteegbegraafplaats van Leiden.
5. Op de niet gesigeneerde *jardinière* staat rondom gebeiteld 'Souvenirs de M et Mme Maes-Verschoore'. Deze huwden in 1899. Armand Guillaume Paul Maes is geboren in 1856 in Sint-Joost-ten-Node als zoon van de 21-jarige ongehuwde Marie-Thérèse Maes. Armand werd kapitein bij het regiment van de karabiniers maar was rentenier bij zijn huwelijk in 1899. Toen woonde hij in het huis in de Brabantstraat waarin zijn moeder leefde sinds het begin van de jaren 1860. Het is hetzelfde huis waarin baron Collot d'Escury in Schaarbeek woonde.
6. Zie o.a. hierover Linda Van Santvoort, *De Salu's, specialisten in de heraldiek*, in: Epitaf, nummer 0, November 2004, pp.11-15.

DE REALISATIES VAN HET EERSTE JAAR VAN HET ATELIER SALU

PIERRE THOMAS BAL & LINDA VAN SANTVOORT

FOTO'S PIERRE THOMAS BAL

Deze eerste bescheiden poging tot een soort “Catalogue Raisonné” van het oeuvre van Ernest Salu voor het jaar 1874, datum van de start van het atelier Salu in Laken, nu 150 jaar geleden, is samengesteld met puzzelstukjes uit verschillende bronnen.

Een eerste reeks realisaties van het atelier Salu vinden we terug via de notulen van het College van Burgemeester en Schepenen en van de gemeenteraad van Laken.

Vanaf de jaren 1860 druipt in de gemeente Laken, zoals elders, de nationale politieke discussie over begraafplaatsen binnen en begint het geschil tussen kerkfabriek en gemeentebestuur over wie baas is over de begraafplaats en wie grafconcessies mag toekennen en innen. Deze kwestie zal in Laken pas beslecht worden met een transactie tussen partijen in 1874. Voortaan is het gemeentebestuur uitsluitend verantwoordelijk.

Deze bevoegdheid wordt als volgt ingevuld: het College beslist over het plaatsen van een grafteken of -schrift¹ en verzoekt de gemeenteraad te waken over het toestaan van een concessie en de betaling ervan. Men vindt derhalve vermeldingen over graven zowel in de handgeschreven registers van de beslissingen van College van Burgemeester en Schepenen van Laken, als in de registers van de beraadslagingen van de gemeenteraad².

Nauwkeurigheid is niet altijd troef zodat sommige namen voorkomen in de notulen van het College, maar niet in die van de gemeenteraad, en vice versa.

In de beginfase is het ook nog aftasten van notuleringswijze. Zo gebruikt het College nu eens de termen *monument*, *croix*, *lattis*, *grillage*, *pierre sépul-*

chrale, dan weer algemene bewoordingen zoals *signe funéraire*, *signe indicatif de sépulture* of *épitaphe*. Zelfs dit laatste woord kan in feite een grafmonument inhouden.

De aanvragen voor een grafteken of voor een concessie kunnen door de familie of door een graftekenvervaardiger ingediend worden. De aanvrager staat vermeld in de notulen en vaak wordt toegevoegd voor welk graf, overledene of familie. Gelukkig voor het opstellen van de lijst van Salu's werken in 1874 behoort het aanvragen van de concessie of van het plaatsen van een grafmonument tot de gebruikelijke dienstverlening van Ernest I³ zodat we via de notulen over een eerste overzicht van zijn realisaties komen.

Helaas komen in de notulen van sommige zittingen ook summier vermeldingen zonder specificering voor, zoals ‘Het college staat de heren Salu, x, y en z toe graftekens op het kerkhof te plaatsen’. Het is dan raden over welk monument het gaat, tenzij dit via andere gegevens kan verhelderd worden.

Een andere bron zijn documenten in het Fonds Salu van de collectie Epitaf. Zo vinden we uit getuigenissen door concessiehouders in een rechtsproces⁴ tussen 1875 en 1878 ook aanduidingen dat monumenten van concessies aangevraagd door een familie wel door Salu werden gerealiseerd⁵.

Helaas voor het opstellen van onze lijst signeert Ernest Salu in de eerste jaren van zijn atelier niet zijn monumenten. Voor uitsluitel is het wachten op de inventaris van Salu's realisaties voor de jaren na 1874 maar voorlopig menen wij dat het eerste grafmonument dat Ernest I signeerde het meesterwerk uit 1878 is dat hij op Laken voor burgemeester Herry⁶ maakte.

Om de graven terug te vinden op het kerkhof base- ren we ons op de concessieregisters. Het ware na- tuurlijk te mooi dat gemeenteraad, College en kerkhofregisters accuraat dezelfde datum voor een concessie zouden hanteren. Een verschil in datum lijkt echter logisch want waarschijnlijk krijgt de concessie slechts datum als de betaling ervoor ge- verifieerd is. Het komt echter ook voor dat een concessie verleend is maanden vooraleer een aan- vraag voor een monument voorgelegd wordt aan het College⁷.

Tot slot komt informatie ook uit verscheidene lijs- ten en documenten van door de kerkfabriek aan de gemeente overgedragen concessies.

Op basis van alle bovenvermelde puzzelstukjes ko- men we tot een lijst van 24 realisaties, wat voor een eerste jaar veelbelovend is. Daarenboven kun- nen we ook niet beweren dat de lijst volledig is. Momenteel hebben we geen weet van realisaties van Ernest Salu I in andere begraafplaatsen dan Laken voor het jaar 1874.

Voor het decennium 1870 bestaat er geen register van de teraardebestellingen in Laken⁸. Terwijl de kerkfabriek concessies voor eeuwige duur, voor kortere periodes en zelfs voor een monument ver- leende, vergunde de gemeente Laken in het begin enkel eeuwigdurende concessies. Wel kon een aanvraag voor het plaatsen van een grafteken inge- diend worden voor elk graf. In de notulen van het College komen dus graftekens zonder concessie voor aangevraagd op naam van Salu.

Na veel zoektochten werden tot nu vijftien van die realisaties uit 1874 op het kerkhof teruggevonden. Honderdvijftig jaar na hun plaatsing bestaan zij nog. Bij vele werd de concessie niet verlengd, zo- dat ze niet steeds in prima gezondheid verkeren. Blijkt ook met quasi volledige zekerheid dat bij de 24 uit de lijst diegene zonder concessie definitief verdwenen zijn.

In de hiernavolgende overzichtstabel leest u in de verscheidene kolommen respectievelijk

- het rangnummer dat we voorlopig geven, en gebruiken voor de verwijzing naar de foto's. De nummers in gele vakjes komen voor in het foto-overzicht.
- de datum van vermelding in de notulen van het College van Burgemeester en Schepenen,
- de datum in die van de gemeenteraad,
- de naam van de opdrachtgever of begra- vene,
- de aanduiding van het perk op de begraaf- plaats van Laken waar het grafmonument zich bevindt,
- het concessienummer,
- de datum van de concessie in het concessie- register.

<u>Nr.</u>	College	Raad	Graf	Ligging	Conc.	Datum concessie
1871-1872						
0			Graindorge	29A	631	1871.09.21
1873						
1	1873.11.15	1873.10.14	Rommel ⁹	29A	733	1873.10.14
1874						
2	1873.12.31		Collot d'Escury ¹⁰	5	748	1874.01.06
3	1873.12.31		Blaes	5	751	1874.01.06
4	1874.01.17		J. Guillaume	?	-	-
5	1874.02.10		De Munck	?	-	-
6	1874.03.18	1873.10.14	Jacobs-Bondroit ¹¹	34	741	1873.10.14
7			Vidal-Moortgat ¹²	34	750	1874.06.01
8	1874.09.05		Ogez	5	782?	1874.07.19
9	1874.09.05		Thomas	?	-	-
10	1874.09.05	1874.10.11	Dineur	14	792	1874.11.19
11			Demaret-Muls	12	756	1874.07.03
12	1874.09.05	1874.07.03	Switsers	22 weg 25	758	1874.07.03
13		1874.07.03	Bosquet ¹³	29A weg 6	759	1874.07.03
14	1874.09.05		Siegerist	22	784	1874.07.19
15	1874.09.05		van Male de Ghorain	28 weg 6	286	1866.08.28
16	1874.09.05		Ducheny	?	-	-
17	1874.09.05		Broeckx/De Boeck ¹⁴	22 weg 25	777	1874.07.03
18	1874.09.19		Scheys	?	-	-
19	1874.09.19		Duchény	?	-	-
20		1874.10.11	Tahon	6 weg 17	794	1874.11.19
21	1874.12.19		Varlez ¹⁵	14 weg 13	803	1875.02.16
22	1874.12.19	1874.10.11	Hoorickx ¹⁶	13 weg 13	799	1874.11.19
23	1874.12.19	1874.10.11	Trappeniers ¹⁷	14	795	1874.11.19
24	1874.12.19		Van Maele	?	-	-
25	1874.12.19		Hettema	?	-	-

2 COLLOT D'ESCURY

3 BLAES

6 JACOBS- BONDROIT

7 VIDAL-MOORTGAT

8 OGEZ

10 DINEUR

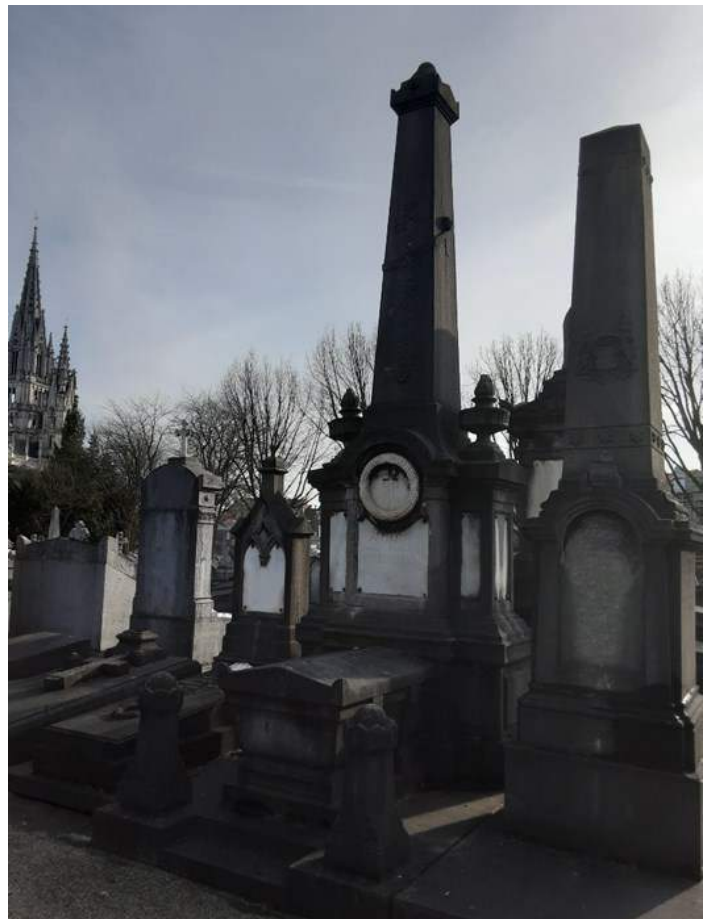

11 DEMARET-MULS

12 SWITERS

13 BOSQUET

14 SIEGERIST

15 VAN MALE DE GHORAIN

20 TAHON

21 VARLEZ

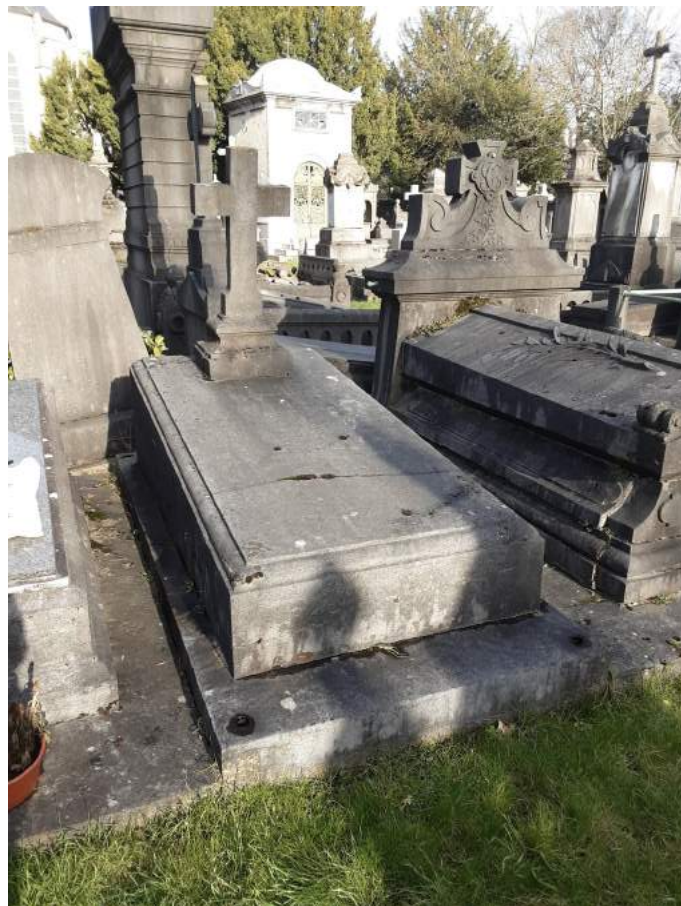

22 HOORICKX

EEN OVERTUIGENDE START

Ernest Salu zet zich in 1874 in de markt met een reeks van (minimum) 24 opdrachten. De graftekens die hij realiseert staan verspreid over het Lakenkse kerkhof. Typologisch trekt Salu alle registers open, we zien vooral sarcofagen, al dan niet gecombineerd met kruis of stèle in een overwegend classicistische stijl. Dat ligt in de lijn van wat de opdrachtgevers nog verlangen in die periode. Voor het familiegrafmonument wordt er niet geëxperimenteerd en verkiest men meestal een vertrouwde en klassieke vormentaal. Toch wint in 1874 het eclecticisme langzaam maar zeker veld in de architectuur en dat laat zich ook, zij het aarzelend, voelen op de begraafplaatsen. De combinatie van verschillende graftypes in één monument is een manifeste uiting van eclecticisme. Etymologisch komt de term 'eclectisch' van het Oudgriekse "eklegein" (kiezen), en dat er kon gekozen worden staat buiten kijf. De markt wordt overspoeld met modelboeken waarin alle soorten van grafmonu-

23 TRAPPENIERS

menten als voorbeeld getoond worden. Grafzerkenmakers en hun opdrachtgevers konden als het ware kiezen uit een haast onuitputtelijke variatie aan voorbeelden. Salu is mee met zijn tijd en uiteraard kent hij de modelboeken. Zonder twijfel heeft hij er kennis mee gemaakt tijdens zijn opleiding aan de Brusselse Academie waar ze in de bibliotheek staan. Zelf zal Salu er ook enkele in zijn boekenkast hebben staan. Hij zal er in zijn briefhoofden later zelfs op alluderen. Ook in deze vroege realisaties speelt Salu in op de nieuwste trends. In het graf Vidal-Moortgat (7) combineert hij de sarcofaag met een rotspartij en een boomkruis. Ook het meer in de hoogte uitwerken – het op elkaar stapelen – van graftypes is een trend die zich aftekent. Salu gaat daar in mee; in het graf van de familie van Male de Ghorain (15) stapelt hij als het ware twee cippes op elkaar en wordt het geheel nog eens bekroond met een kruis. De cippe is als vorm zeer populair binnen de funeraire context. Door ze open te stapelen krijgt dit grafteken een haast Piranesiaanse allure; Ernest kent zijn

klassiekers! In het graf Siegerist (14), eveneens van eclectische signatuur, combineert Salu de sarcofaag met een aedicula. De concessie wordt afgebakend met een opengewerkte arduinen omheining. Voor de decoratie worden alle registers opgetrokken; guirlandes, strikken, diamantkoppen, immortellenkransen, palmetmotief enz. In het graf van de familie Bosquet (13) zet Salu nog een stap verder in het combineren van typologieën, een langgerekte en lage cippe leunt aan bij een volumineus en breed uitgewerkte stèle die op zijn beurt wordt bekroond met een obelisk. De obelisk is geflankeerd door ornamenten die de vorm hebben van een vaas (of zijn het decoratief uitgewerkte urnen?). In de hoogte werken was één van de manieren om zich op de Lakense necropool te laten opmerken. Zonder dat met bronnen te kunnen staven durven we te veronderstellen dat de familie Bosquet de beurs ver heeft opengetrokken om deze tombe te realiseren. Salu grijpt de kans om te tonen wat hij in zijn mars heeft.

De grafstenen in deze eerste reeks zijn hoofdzakelijk architecturaal opgevat. Alleen in het monument voor de familie van Male de Ghorain (15) kan hij zich als beeldhouwer manifesteren. De tympanen van de frontons van de bovenste cippe zijn

aan de vier zijden ingevuld met laagreliefs van de wapenschilden van de familie. De heraldische voorstelling is een specialiteit op zich en wij weten intussen dat dit één van de handelsmerken wordt van het atelier Salu.

Aangezien onder impuls van de koninklijke crypte de adel sterk aanwezig is op het kerkhof van Laken was het goed gezien van Salu om zich hierop toe te leggen.

Bij de start van zijn carrière werkt Ernest Salu met de materialen zoals die toen in de funeraire context van toepassing zijn. Blauwe hardsteen is het meest gebruikte materiaal met als voordeel dat het van eigen bodem is, kleurvast en goed bestand tegen onze weersomstandigheden. Soms wordt die gecombineerd met marmer – meestal witte Carrara – die zich beter laat bewerken en daarom ook vaak wordt aangewend voor grafplaten waarin de epigrafie fijn kan worden uitgebeiteld, of voor ornamenten die een decoratieve detaillering krijgen.

Salu kent de materialen, hij heeft er mee gewerkt tijdens zijn praktijkopleiding in het atelier van Guillaume Geefs. Geefs, die zelf bijzonder veel belang hechtte aan de keuze van marmer en er speciaal

voor naar Italië ging om er persoonlijk zijn blokken in de groeve te gaan uitkiezen. Het moet een hele uitdaging zijn geweest voor de jonge en beginnende Salu om met de geschikte leveranciers en steengroeven een samenwerking aan te gaan. Op zijn briefpapier zal hij later uitpakken met het feit dat hij in Carrara over een eigen groeve beschikt.

Graf van Maele de Ghorain

De combinatie van de (donker)grijze arduin en de witte marmer zet de expressieve kracht van de grafmonumenten kracht bij. Salu speelt dat contrast uit in de opbouw van de graftekens en toont daarin zijn artistieke benadering van een grafmonument.

Zijn vakmanschap bewijst hij ook in de verfijnde bewerking van de blauwe hardsteen. Hoewel zijn sarcofagen op het eerste gezicht sober ogen zal het de aandachtige kijker niet ontgaan dat de afwerking met veel zorg is gebeurd. Salu werkt het bovenvlak van de sarcofagen af met profielen. De sarcofagen van de families Jacobs-Bondroit (6) en Vidal-Moortgat (7) tonen een heel subtiel geometrisch vormenspel in de rand; een langgerekte driehoek – het ziet er uit als een laag fronton – is erin verwerkt. Ook in de sarcofaag van de familie Dineur (10) is in het hellend vlak een kruis uitgewerkt in licht verheven reliëf. We durven te stellen dat Salu zich door die geraffineerde afwerking weet te onderscheiden.

Dat vakmanschap ontgaat de opdrachtgevers niet, de toon voor het succes van het atelier Salu is gezet. De andere grafmakers die al op Laken actief zijn weten dat ze er met Ernest Salu een te duchten concurrent bij hebben.

Links de sarcofaag Jacobs-Bondroit en rechts de sarcofaag Vidal - Moortgat, beiden vooraan met eenzelfde geometrisch profiel uitgewerkt.

EINDNOTEN

1. In feite bekijkt het College de aanvragen voor een grafteken op dezelfde wijze als bouwaanvragen of verzoeken tot het plaatsen van een uithangbord. Meestal worden de vergunningen voor graftekens in de notulen onder het (foutief) lemma 'Epitaphes' vermeld maar voor sommige zittingen vindt men ze terug onder 'Bâtisses' of 'Enseignes'.
2. Daarbij komt ook nog om de hoek kijken dat Laken pas medio 1873 overgaat tot het uitgeven van een gedrukte *Bulletin Communal* met de notulen van de gemeenteraad, wat een langzame aanpassing van notuleringswijze inhoudt.
3. Maar niet elke concessienemer aanvaardde dat. Vaak nam een persoon of familie ook een concessie, vooral eer zich tot Salu te wenden.
4. Zie elders in deze Tafofiel
5. Voor een van die monumenten vonden we geen spoor in de notulen van College of gemeenteraad.
6. Het betreft een 10 meter hoog grafmonument op perk 24, uitgevoerd in samenwerking met Salu's leermeester Willem Geefs. Over Geefs en Salu verschijnt een artikel in een volgende Tafofiel.
7. Het moet ook aangestipt worden dat de periode vóór de transactie van 1874 verward is vermits de politieke kerkhofenkwestie ook bij de bevolking zinderde: sommige personen weigerden een concessie te nemen bij de kerkfabriek omdat zij aanhangers waren van het burgerlijk prerogatief, terwijl het anderen niet zinde dat het recht op het verlijden van een grafconcessie niet bij de kerk mocht blijven.
8. Voor het kerkhof van Laken bestaan slechts registers van teraardebestellingen vanaf 1884.
9. Zie voor deze opdracht, vergund eind 1873 maar uitgevoerd begin 1874, het artikel 'Het eerste grafmonument' in dit nummer van Tafofiel.
10. Zie voor deze opdracht, vergund eind 1873 maar uitgevoerd begin 1874, het artikel 'Het graf baron Collot d'Escury. Perk 5B' in dit nummer van Tafofiel.
11. Jean-Charles Jacobs was geneesheer aan de Ursulinenstraat.
12. Pierre Constant Vidal (1811-1874) was vergulder op hout.
13. In deze concessie voor 10 plaatsen werd in 1907 Guillaume Van Haelen, burgemeester van Vorst, bijgezet.
14. Dit monument bestaat niet meer. In 1923 vroeg de familie aan Ernest Salu II het te vervangen door een nieuw grafmonument in graniet.
15. De geneesheer Louis-Joseph Varlez (1792-1874) was een van de eerste aanhangers in België van homeopathie. Hij was in 1837 stichter van de Belgische Homeopathische Vereniging.
16. Joseph Hoorickx was directeur van een verzekeringsmaatschappij.
17. Joseph Trappeniers was tabaksfabricant.

Un employé communal, nommé par le Conseil et révoqué par lui, salarié par le budget communal, chargé par l'administration d'un service d'utilité publique, la surveillance du cimetière, monsieur Verbelen, qui est en outre le suisse de l'Eglise Notre-Dame profite des avantages exceptionnels de l'emploi qui lui a été confié par vous, pour nous faire, à l'abri d'un prête-nom une concurrence commerciale dans des conditions désastreuses pour les maîtres d'industrie qui ne jouissent pas du privilège de cumuler le poste de suisse de l'Eglise et l'emploi communal de surveillant du cimetière.

Monsieur Verbelen est sans aucun doute maître de s'établir ouvertement sous le couvert d'un homme de paille, entrepreneur comme nous de monuments funéraires. Mais il est difficile d'admettre qu'il soit convenable de voir l'entreprise commerciale s'aider de fonctions communales salariées par l'administration publique au moyen des deniers des contribuables.

Nous venons vous déclarer les faits abusifs suivants et nous sommes en mesure de les prouver si une enquête était ordonnée par le Conseil.

1° Monsieur Verbelen établit son atelier en plein cimetière

2° Il va avec chevaux et camions à travers les gazons jusque sur les lieux mêmes où les travaux se placent;

3° il amarre ses cordes aux grillages ou aux monuments déjà placés au risque de les endommager ou de les détruire.

Ces faits ont eu lieu tous les jours et pas un entrepreneur de travaux qui n'est pas à la fois suisse de l'Eglise et surveillant du cimetière n'oserait se le permettre. Si quelqu'un l'osait, monsieur le surveillant du cimetière ne manquerait pas d'y mettre promptement bon ordre, comme est du reste son devoir. Monsieur le surveillant est réellement l'entrepreneur et monsieur Salu, l'entrepreneur ostensible et apparent, n'est que son homme de paille, comme cela est aisé à démontrer par les circonstances que voici :

4° C'est monsieur le surveillant qui donne l'argent pour la paie des ouvriers.

5° Monsieur le surveillant et ses quatre fils travaillent continuellement avec monsieur Salu. C'est en famille et sous la surveillance de la famille que monsieur Salu travaille et l'on peut dire que ce prétendu entrepreneur est plus et mieux surveillé que le cimetière par monsieur Verbelen, l'employé communal préposé par vous à la surveillance du cimetière.

6° monsieur le surveillant se croit tellement autorisé ou protégé ou sûr de l'impunité qu'il ne se gêne plus même pour recevoir directement les commandes.

7° un des fils de monsieur Verbelen a déclaré que le maître c'est lui ou monsieur Verbelen qui donne l'argent et que monsieur Salu n'est rien. Monsieur Salu n'est donc que le subordonné, l'instrument. L'entrepreneur de monuments funéraires c'est monsieur Verbelen.

Nous venons donc vous demander Messieurs si un tel état de choses est tolérable ou s'il n'institue pas un abus manifeste et des plus criants.

L'égalité n'existe plus désormais entre nous simples entrepreneurs sans autorités et monsieur Verbelen entouré du prestige de son uniforme de suisse et des pouvoirs spéciaux de surveillance que le conseil communal lui a conférés.

Grâce à ce prestige il lui est facile et commode d'accaparer toutes les commandes à lui seul et s'en assure autant et plus que nous pourrions obtenir tous réunis.

Pour rétablir l'égalité et la libre concurrence, il faudrait de deux choses l'une ou que monsieur Verbelen se démette volontairement, ou soit démis par vous et alors il entreprendra des travaux comme il lui plaira, son uniforme de suisse continuera sans doute à lui être fort utile pour se faire bien venir des familles mais au moins il ne touchera plus de salaire des deniers des contribuables parmi lesquels nous soussignés nous figurons. Ou bien il faudrait trouver un moyen de nous confier à tous concurremment l'emploi de surveillant du cimetière.

Monsieur Verbelen conservant sans contestation la qualité de suisse qui ne dépend pas de l'autorité communale, chargée de défendre l'intérêt général et d'empêcher les trafics favorisés ou facilités par l'exercice rétribué d'un employé communal.

Cette seconde hypothèse n'est pas réalisable, nous le reconnaissons sans peine.

Mais la première rentre dans les attributions de l'autorité communale.

Nous venons respectueusement vous prier, messieurs, de faire surveiller plus sérieusement le cimetière que par un de nos concurrents qui se permet toutes choses qu'il nous défendrait et de mettre un terme par des mesures qui dépendent de vous, à un genre de spéculations auquel vous n'avez certes pas songé en confiant à monsieur Verbelen l'emploi rétribué de surveillant communal du cimetière.

Nous nous permettons d'espérer en votre impartialité et en votre justice et nous avons l'honneur de vous offrir l'hommage de nos respects

Paternotte	Van Kerm	Bogaerts	Losange
Leten	Verrayt	J. Vallot	Goffart
Albert	Allefaer	Decroes,	Denuit

L'enquête administrative

Le Conseil Communal du 14 mai suivant¹, présidé par le bourgmestre Jules Van Volxem, s'occupe à huis clos de la plainte et renvoie au Collège des Bourgmestre et Echevins, pour instruction et rapport. Le 29 mai 1875, le Collège *entend les explications des signataires de la plainte à charge du sieur Verbelen, gardien civil du cimetière*. [Leurs] *déclarations sont consignées dans un procès-verbal spécial*². Avec le temps, ce procès-verbal a disparu, de sorte que sont ignorés l'identité des signataires présents, leurs propos, leur rétraction éventuelle. A rebours, il est su que tous les clients d'Ernest Salu sont interrogés, par entrevue ou lettre, au sujet des accusations dans le lettre de dénonciation.

Le 28 juin, le Collège décide³ que le Conseil Communal du 1er juillet aura parmi l'ordre du jour, en comité secret, le résultat de l'enquête sur la plainte contre le gardien du cimetière.

Le Bulletin Communal mentionne laconiquement pour la séance du Conseil de cette date⁴ qu'en comité secret *'le conseil passe à l'ordre du jour sur une plainte qui lui avait été adressée à charge d'un employé de la commune'*. Plus aucune mention concernant la plainte ou concernant le gardien dans les procès-verbaux suivants, ni du Collège, ni du Conseil. Bref, la montagne a accouché d'une souris.

Il n'empêche que Verbelen⁵ et Salu réagissent. En effet, l'enquête administrative a démontré que la dénonciation, principalement menée par les signataires Goffart et Paternotte, était calomnieuse.

Le proces judiciaire

Surtout Ernest Salu ne se laisse pas faire. Déjà le 12 juillet 1875, quelques jours après la fin de l'enquête administrative, il s'adresse à la justice. Apparemment très remonté, Ernest Salu réclame devant le Tribunal de Première Instance de

Bruxelles aux signataires Paternotte, Goffart, Letten, Decroes, Albert & Bogaerts dix mille francs de dommages-intérêts, la publication du jugement dans quatre journaux et en 50 exemplaires à apposer dans la commune de Laeken, ainsi que la contrainte par corps, c'est-à-dire, en cas de non-paiement des montants décidés par le Tribunal, l'emprisonnement jusqu'à paiement. En outre, Salu demande, s'il y a dénégation des faits par les signataires, de pouvoir prouver, par toutes voies de droit, même par témoins, que les affirmations des signataires ont été colportées dans un grand nombre de cabarets de Laeken, que dans l'enquête administrative de la commune, beaucoup de personnes ont été entendues et que le signataire Albert avait déclaré que les buts des signataires était de s'emparer de toutes les commandes de monuments du cimetière, voire *'de mettre Salu à rien'*.

Par jugement du 10 janvier 1876, le Tribunal reconnaît à Salu le droit à des dommages et intérêts mais pour décider du montant, ordonne une enquête, où Salu pourra convoquer des témoins. Toutefois, les défenseurs - les signataires assignés - interjettent appel contre le jugement.

Le 30 octobre 1876, la Cour d'Appel de Bruxelles confirme le premier jugement en des termes plus sévères envers les agissements des signataires. L'affaire revient devant le Tribunal de Première Instance de Bruxelles qui désigne un magistrat pour conduire les interrogatoires des témoins.

Les témoins, dont certains venant d'autres arrondissements judiciaires, ce qui a ralenti la procédure, sont tous convoqués à l'audience en chambre de conseil du 17 mai 1877. Après avoir prêté serment, chaque témoin est entendu séparément ; les propos sont consignés par le greffier et chaque témoignage est signé par le juge, le greffier et le témoin.

Parmi les témoins, il y a neuf personnes qui ont confié l'exécution d'un monument funéraire au cimetière de Laeken entre 1874 ou début 1875 à

Ernest Salu. Tous louent la qualité de son travail et tous déclarent n'avoir jamais eu de recommandation de Verbelen pour Salu. La plupart même ne connaissaient pas le gardien. Sept autres témoins, dont le commissaire adjoint de la police de Laeken et plusieurs tenancières de cabarets laekenois témoignent des efforts de Goffart et d'autres de faire signer la lettre de dénonciation.

Des audiences de plaidoirie suivent encore et le Tribunal de Première Instance livre finalement son jugement le 30 octobre 1878. Elle estime que la diffamation et la calomnie par les signataires de la dénonciation ont été amplement prouvées, que le dommage moral subi par le demandeur Ernest Salu est incontestable mais qu'il n'étaye pas son dommage matériel. Ensuite, les déclarations, notamment par Albert, que le véritable but de la dénonciation était de 'mettre Salu à rien' ne sont pas démontrées. L'absence d'Albert à l'audience et l'incidence de quatre ans sur la mémoire de certains témoins-cabaretiers en outre récalcitrantes à prendre parti dans des querelles de clocher à Laeken ne sont pas étrangères à cette dernière décision.

Les six défenseurs sont condamnés solidairement à payer à Ernest Salu la somme de 400 francs, plus 734,13 francs de dépens, ainsi que tous les frais de la procédure.

Salu pourrait aller en appel, d'autant plus que le Tribunal commet l'erreur de ne pas se prononcer sur le demande de publicité du jugement, mais Ernest se réjouit du verdict final.

1er
Lettre envoyée à l'administration
Commune de Laeken
Par Daternotte Goffart
et Compagnie
Un Employé communal, nommé par le
Conseil, révocable par lui; Salaré
par le budget communal, chargé par
l'administration d'un service d'utilité
publique, la surveillance du Cimetière.
M^{rs}. Verbelen qui est en outre le Secrétaire
de l'Eglise de notre Dame, profite des
avantages exceptionnels de l'emploi qui
lui a été confié par vous, pour nous faire
à l'abri d'un prêt-nom, une concurrence
Commerciale dans des conditions désastreuses
pour les maîtres d'industrie, qui ne
jouissent pas du privilège, de cumuler
le poste de Secrétaire de l'église et l'emploi
communal de Surveillant du
Cimetière.
11. 2. 1875

Eerste pagina van de klacht
van 8 mei 1875 (zie transcriptie hoger)
(Fonds Salu, collectie Epitaaf)

Depuis 1875, le succès de son atelier ne s'est pas démenti et sa réputation à Laeken n'est pas atteinte, au contraire.

1.5.2 HOE DE CONCURRENTIE ERNEST SALU WOU KLEIN KRIJGEN

De auteurs van de klacht, aannemers van grafmonumenten, verwijten de heer Verbelen, bewaker van het kerkhof van Laken en tevens kerkwachter van de OLV-kerk van Laken, jegens hen oneerlijke concurrentie uit te oefenen via een stroman, met name 'monsieur Salu'. Dergelijk gedrag is volgens hen niet toegestaan vanwege iemand die tewerkgesteld wordt door de gemeente en dus bezoldigd met belastinggeld.

De verwijten aan Verbelen zijn legio: hij gedraagt zich als de grote baas; zijn atelier ligt in het hartje van het kerkhof; met zijn paarden en karren en plaatsing van graftekens bedreigt hij reeds geplaatste grafmonumenten; hij ontvangt de bestellingen die Salu maar moet uitvoeren en betaalt de werklui. Kortom: Salu is maar niets, hij is een instrument ten dienste van Verbelen, die nog gesteund wordt door zijn vier kinderen. Het is Verbelen die de plak zwaait. Dankzij het prestige van zijn kerkwachtersuniform en van de toezichtbevoegdheden die het gemeentebestuur hem heeft toevertrouwd, legt hij in zijn eentje beslag op meer bestellingen dan de twaalf ondertekenaars van de brief tezamen. Aan het College wordt gevraagd orde op zaken te scheppen.

De op het eerste gezicht eerder slordige klacht⁶ vol herhaalde uitdrukkingen lijkt eerder op een avond op een hoek van een tafel in een café geschreven door een of twee figuren, misschien met omstanders die toevoegingen suggereren zoals 'zet er maar bij dat het ook ons belastinggeld' is. Dat belet niet dat de gemeente Laken de klacht zeer ernstig behandelt. Tijdens het proces zal een getuige later verklaren dat een administratief onderzoek geleid werd door schepen Bockstael, dat verscheidene personen opgeroepen en gehoord werden en dat de bewaker vrijuit ging. Die getuige, adjunct-politiecommissaris en voorheen gedetacheerd naar het kerkhof, voegde er nog aan toe: *Je ne connais pas du tout les personnes qui ont été enten-*

dues, c'étaient des personnes qui avaient acheté des concessions dans le cimetière. M. Herauts, messenger au secrétariat, m'a montré un paquet de lettres, me disant qu'il devait les porter à domicile⁷, au sujet de l'affaire du suisse qui était en même temps gardien du cimetière⁸.

Hoe kan de hetze tegen Verbelen⁹ verklaard worden? In mei 1875 is de 48-jarige François Verbelen inderdaad kerkwachter zoals voor hem zijn vader. Zijn zonen zijn geboren in 1858, 1859, 1860 en 1863; François is sinds tien weken weduwnaar en pas sinds 10 maand aangesteld als bewaker van het kerkhof¹⁰. Het is weinig denkbaar dat hij op zo'n korte tijd, (voorzover al toegestaan) een onderneming van grafmonumenten op het kerkhof zelf uit de grond heeft gestampt of runt, laat staan in het hartje van het kerkhof. Waarom hebben de klachtbriefschrijvers het zo op hem gemunt? Zou het kunnen dat ze in feite Salu willen raken? Diens naam wordt toch al vijfmaal geciteerd in de klacht. Een getuige op het proces verklaarde: *le but de la plainte était de nuire aussi bien à monsieur Salu qu'à mr. Verbelen puisque le chute de mr. Verbelen devait, dans l'esprit des plaignants, entraîner le discrédit de mr. Salu¹¹.*

Misschien moeten we de hele zaak ook zien in het licht van de situatie van het kerkhof van Laken in 1875. Sinds 1872 is er een halte in Laken voor de spoorweg tussen Brussel en Gent en er is sprake van een heus station. De stoffelijke resten van koningin Louisa-Maria, van koning Leopold I en van de vroeg gestorven zoon van koning Leopold II liggen nog steeds in de oude OLV-kerk in het midden van het kerkhof dat veel bezoekers ontvangt. De overbrenging van de stoffelijke resten van de koninklijke familie naar de koninklijke crypte in de nieuwe OLV-kerk, hoewel ingehuldigd - eveneens in 1872 – nog niet voltooid, zal pas in 1876 plaats vinden.

In 1874 hadden kerkfabriek en de gemeente Laken een transactie afgesloten, waarbij hun geschillen over eigendom van kerkhof en recht op vergunning van concessies beslecht werden zodat er ook een einde komt aan de strikte regels van de kerkfabriek die eerder voorkeur gaven aan horizontale platte grafstenen. Uiteraard bieden hoge monumenten, stèles, sarcofagen of kapellen meer mogelijkheden voor grafmonumentmakers en -beeldhouwers.

Het is ook in juni van datzelfde jaar 1874 dat de stad Brussel beslist een lap grond in Evere aan te schaffen voor de bouw van een nieuwe begraafplaats¹² ter vervanging van de drie begraafplaatsen die in het begin van de 19de eeuw openden na de wetgeving van Jozef II en later van Napoleon dat men in steden niet meer rond kerken mocht begraven. De gegoede burgerij was al een tijdje minder geneigd tot het nemen van een concessie in een van die drie begraafplaatsen die na enige tijd toch gingen opgedoekt worden, terwijl het bucolisch

kerkhof van Laken – dra de enige begraafplaats rond een kerk in het Brusselse – nog in 1872 was uitgebreid en er al sprake was van een nieuwe uitbreiding.

Kortom, er zat muziek in het kerkhof van Laken voor grafmonumentmakers. Verscheidene ondertekenaars van de klacht hadden zich in de jaren voor Salu's komst in Laken gevestigd.

Zo kreeg Emile Losange op 3 juli 1873 vergunning een marmerbewerkingsatelier op te richten aan de Antwerpsesteenweg¹³. Pittig detail: later zou zijn zoon huwen met een dochter van Ernest Salu. Losange was wel niet door Salu gedagvaard in

Detail van een stereoscopische foto van het kerkhof van Laken, vermoedelijk rond 1880. (Iconografisch Fonds SAB, voorlopig zonder inventarisnummer).

Deze foto geeft een duidelijk beeld over de aanblik van het kerkhof in de tweede helft van de 19de eeuw. Op de achtergrond, grafmonumenten in steen. Vooraan veel grafmonumenten gemaakt door smeden, slotenmakers en andere bewerkers van gietijzer.

Een van de getuigen verklaart op de rechtbank dat hij het metselwerk aan Goffart toevertrouwde en het grafmonument aan Salu. Wou Salu daarna niet meer werken met Goffart of had hij voor zijn atelier een andere metser aangeworven? Is wrok van Goffart de aanleiding van de klacht? Of is jaloezie van steenhouwer Paternotte de hoofdmotor?

Octave Paternotte is op 8 maart 1828 geboren in Arquennes, Zuidbrabantse gemeente vol steengroeven. Op jonge leeftijd is hij aan het werk als steenhouwer in Brussel. Na enige tijd trekt hij naar Molenbeek, waar hij eerst als bediende werkt, dan een handel drijft in steensoorten. In de jaren 1860 vestigt hij zich als steenhouwer in Laken. Hoewel bij het begin van de jaren 1870 op het kerkhof in Laken een tiental namen van steenhouwers, marmerbewerkers, slotenmakers en zerkmakers vanuit heel Brussel aan het werk gevonden worden, begint de naam Paternotte er vaker en vaker terug te komen. Misschien begint Octave het kerkhof van Laken als zijn territorium te beschouwen: in juli 1873 vraagt hij zelfs vergunning om een uithangbord voor zijn atelier op de omheiningmuur van het kerkhof te plaatsen. Het College van Burgemeester en Schepenen weigert dit logischerwijs²⁰.

Zijn atelier was al gevestigd op het nummer 169 van de Antwerpse steenweg maar Octave wil ook een atelier dichterbij het kerkhof, aan Kroonveld²¹, verderop in de Leopoldstraat, meer ten westen van het toenmalige kerkhof. Een maand nadat Salu zijn vergunning verkrijgt om zijn voorlopig atelier te bouwen²², vraagt en ontvangt Paternotte, op 20 juni 1874, toelating om een uithangbord te plaatsen op de gevel van zijn marmeratelier aan de Leopoldstraat²³.

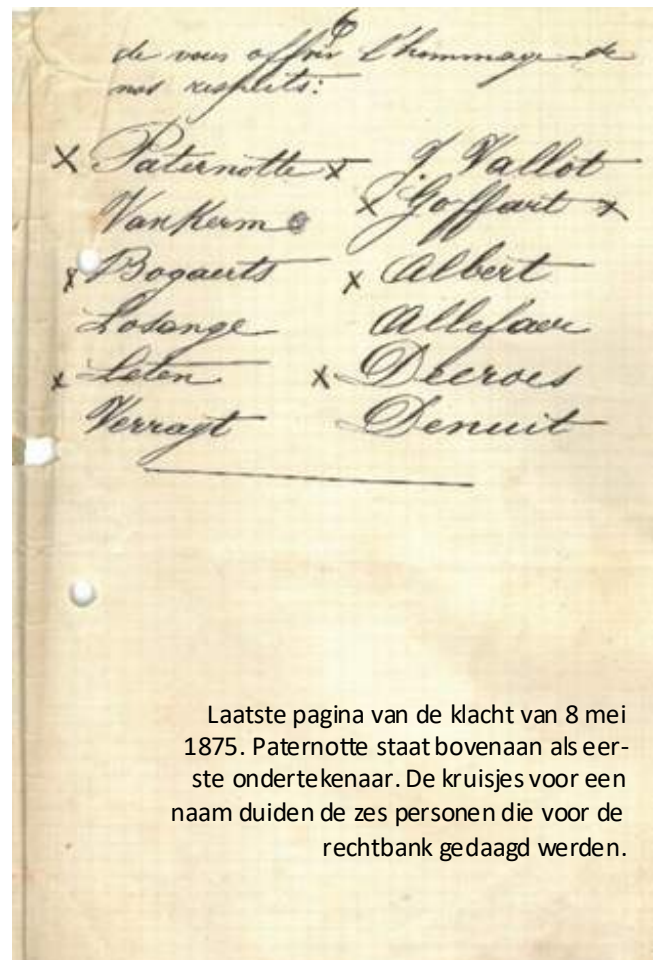
Zeker is dat Paternotte in Ernest Salu een duchtige concurrent moet beginnen zien. Ernest heeft eind 1873 zijn eerste bestellingen voor grafmonumenten op Laken gekregen. Maar het jaar daarop is voor de jonge Schaarbekenaar een *success story*: minstens 24 grafmonumenten in 1874 werden geteld. Op 24 oktober 1874 ontvangt Salu op zijn

beurt toelating een uithangbord met zijn naam te schilderen op de gevel van zijn atelier²⁴.

Op de getuigenzitting voor de rechtbank zijn alle ondervraagde concessiehouders lovend over het werk en de diensten van Salu. Een cliënt verklaart een offerte aan Paternotte en aan Salu gevraagd te hebben en deze laatste gekozen te hebben omdat hij goedkoper was. Dat moet steken.

Salu heeft ook het prestige van jaren Academie en van leerling van Geefs, toen de meest beroemde beeldhouwer in België. Voor de eerste maanden van 1875 vinden we voor Salu negen concessies, terwijl voor Paternotte vier...

Dan wordt, waarschijnlijk in april, vernomen dat Ernest Salu in mei 1875 naar Laken zal verhuizen. Misschien moet 'die vreemdeling die ons werk komt afpakken' 'gestopt' worden. Eigen volk van Laken eerst? Concurrentie zwart maken? Op 8 mei vertrekt een klacht naar het gemeentebestuur. Twaalf mensen ondertekenden, Paternotte is de eerste naam van de twaalf.

Laatste pagina van de klacht van 8 mei 1875. Paternotte staat bovenaan als eerste ondertekenaar. De kruisjes voor een naam duiden de zes personen die voor de rechtbank gedaagd werden.

Wat zeker een doorn in het oog van Paternotte moet geweest zijn is de ligging van het atelier Salu. Herinner u de bewoordingen in de klacht: *Monsieur Verbelen* (lees: Salu) *établit son atelier en plein cimetière*. We weten inmiddels dat veel van wat in de brief van 8 mei 1875 aan het gemeentebestuur staat, verzonnen, bij de haren getrokken, verdraaid of overdreven is.

Het staat buiten kijf dat Ernests aanschaf van zijn lap grond in Laken een meesterzet was: zeer dicht bij het kerkhof, vlak bij de nieuwe ingang, dicht bij het voorplein dat men gaat aanleggen rond de nieuwe OLV-kerk, dicht bij het te komen treinstation.

Laten we er kaarten bij halen.

Een eerste kaart toont een detail van het kerkhof van Laken in 1876, met een close-up van een deel van perk R, het huidige perk 5. De anonieme annotaties in potlood zijn rond 1878-79 te dateren.

Eigen archief

In oker zijn de wandelwegen getekend, in het blauw (en genummerd) de grafmonumenten met concessie. Het graf met nummer 64 (boven, midden) duidt het monument Pleyel aan. Voor verdere situering: het nummer 12 aan die horizontale weg is het mausoleum Coghen.

De rode dunne streep is de toenmalige omheining rond het kerkhof. Een nieuwe ingang²⁵ van het kerkhof was ter hoogte van de huidige weg nr. 17, aan het Pleyelmonument.

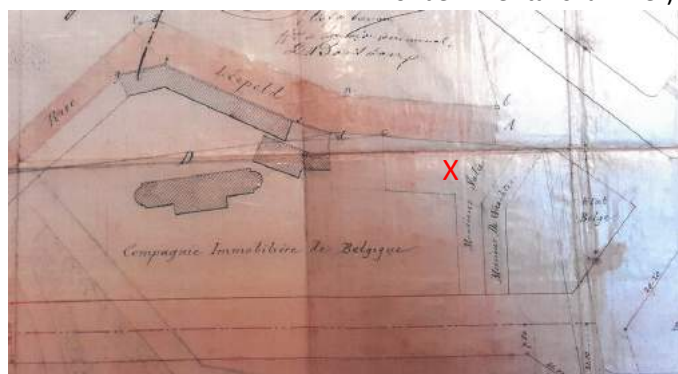
Er was toen nog geen sprake van OLV-voorplein. In de benedenhoek van het plan is de aanzet van de Kerkveldstraat gelegen.

De weg ten zuiden van de onderste omheining is de vroegere Leopoldstraat (niet geplaveid). Met de uitbreiding van het kerkhof naar het zuiden toe en de verplaatsing van de Leopoldstraat naar de huidige ligging werd deze weg de Grote laan van het kerkhof. In potlood staat er 'grille' geschreven, ongeveer overeenkomend met de latere ingang van het kerkhof.

De onderste handgeschreven tekst (op zijn kop, rood omrand) is 'Salu' en duidt dus de plaats van het atelier Salu t.o.v. het kerkhof.

De verplaatsing van de Leopoldstraat zal Ernest I toestaan in 1881 zijn huis te bouwen aan die straat met verbinding naar het atelier. Dat zien we beter op de tweede kaart uit 1880.

Kaart voor het nieuwe tracé van de Leopoldstraat. (SAB Plans Portefeuille, voorlopig zonder inventarisnummer)

De eigendom van Ernest Salu ('Monsieur Salu') is duidelijk terug te vinden op deze kaart. Langs de kant van wat het OLV-voorplein zal worden zien we zijn zeer breed atelier; naar beneden toe waar zijn woning zal komen.

Rechtsboven een deel van de nieuwe OLV-kerk. Bovenaan (oker) "rue Léopold" het tracé van de Leopoldstraat dat wordt opgeheven ten voordele van de uitbreiding van het kerkhof. Het nieuwe tracé is onderaan te zien: de rechte lijnen in rode inkt. Tussen het oude tracé en het nieuwe tracé ligt, ten westen van Salu's eigendom, het terrein gemerkt *Compagnie Immobilière de Belgique*. Op oudere plannen: 'Campagne de Monsieur Mathieu'. Het gebouw D was het vroeger zomerverblijf van de heer Mathieu, de andere gearceerde gebouwen waren stallingen en huizen op zijn terrein. De nieuwe eigenaar *Compagnie Immobilière de Belgique* zal het verkopen aan de gemeente Laken, die het zomerverblijf zal omvormen tot een tehuis voor oudjes.

Postkaart Ed. Nels, Bruxelles Serie 1 No. 338.

Op deze oude postkaart ziet u dit tehuis links. De gebouwen (wit) rechts op de foto onder de toren van de kerk komen overeen met de achterkant van het atelier Salu.

Veel later wordt dit ouderlingentehuis afgebroken en het terrein wordt een nieuwe uitbreiding van het kerkhof: de perken 1, 2, 3. Dit laatste perk, met de monumenten voor de strijders 1940-45, is een creatie van de befaamde landschapsarchitect René Pechère (1908-2002).

Terug naar de jaren 1880. Een andere uitbreiding van het kerkhof, na het proces en iets na de aanleg van het nieuw tracé van de Leopoldstraat treft Octave Paternotte.

Op dit plan uit 1882 zijn zowel de oude OLV-kerk als de nieuwe OLV-kerk duidelijk te bespeuren. Links, in rode kleur, is de uitbreiding van het kerkhof naar het westen aangeduid. Vóór 1882 lag bvb. het befaamde Ghémarmonument aan een muur rond het kerkhof. De op het plan dikke zwarte streep toont nieuwe perken aan ('Terrains réservés aux inhumations'); errond ('Avenue') komt de Grote laan met ten westen ervan ook grafmonumenten. Op het plan heb je net links en tegen de dikke zwarte streep een grijs gearceerd vierkantje. Dat is het atelier van Paternotte, niet zeer dichtbij een van de ingangen van het kerkhof. Wel, het gehele rode vak wordt onteigend. Paternotte zal verhuizen naar het OLV-voorplein, maar verder van de ingang dan zijn eeuwige rivaal Salu.

Octave Paternotte is in het Brusselse Sint-Pietersziekenhuis gestorven op 30 april 1917 en werd begraven, niet op Laken, maar in Strombeek-Bever. Wou hij niet in Saluland liggen?

Op het kerkhof vinden we nu nog enkele realisaties getekend Paternotte. Hij heeft inderdaad verder grafmonumenten geleverd op Laken, maar ongetwijfeld niet zoveel als hij ooit hoopte. De onbetwistbare kampioen is Ernest Salu geworden. De 'vreemdeling uit Schaarbeek' zal zich perfect integreren in Laken: stichter van een crèche, hoge functies in de lokale 'garde civique', gemeente-

raadslid, voorzitter van het Bureel van Weldadigheid, voorzitter van de vereniging *Union et Fraternité de Laeken*, bij leven geëerd met een straat naar zijn naam, vereerd met een van de mooiste grafmonumenten op het kerkhof en met, 150 jaar na het begin, nog talrijke studies en bijdragen.

Zoals zijn advocaat in dit proces pleitte: Salu is een harde werker, dienstvaardig, respectvol en levert kwalitatief hoogstaand werk af.

Ernest stond sterk in zijn schoenen en was niet van zijn stuk te brengen. Wijl uit de administratieve enquête door het gemeentebestuur al gebleken was dat begrafenisbewaker Verbelen hem geenszins bevoordeelde, zal hij wars van wat kon gezegd worden (zelfs tijdens het proces), niet aarzelen François Verbelen te vragen getuige te zijn bij de geboorteaangifte in november 1875 van zijn dochter Jeanne. Toen veel later Verbelen, inmiddels politiecommissaris, weduenaar werd en na enige tijd hertrouwde, was Ernest Salu getuige bij dit huwelijk.

De klacht had Salu meer respect, meer aanzien, meer cliënteel bezorgd en misschien ook aanleiding gegeven tot een vriendschap tussen de grafbeeldhouwer Ernest Salu en de begrafeniswaker François Verbelen.

Loyaal aan zijn vriendschappen, zoals loyaal aan zijn kunstzinnigheid en aan zijn principes.

EINDNOTEN

1. Laeken, séance du Conseil Communal de Laeken du 14 mai 1875, Comité secret. Bulletin Communal 1875, p. 113 (Zitting van de gemeenteraad van Laken van 14 mei 1875. Geheim Comité. Bull. Comm. p. 113)
2. *Procès-verbal n° 545 des délibérations du Collège des Bourgmestres et Echevins de la commune de Laeken du 29 mai 1875 à 11 heures du matin* (Proces-verbaal nr. 545 van de beraadslagingen van het College van Burgemeester en Schepenen van de gemeente Laken van 29 mei 1875 om 11h 's ochtends).
3. *Procès-verbal n° 550 des délibérations du Collège des Bourgmestres et Echevins de la commune de Laeken du 28 juin 1875 à 10 heures du soir* (Proces-verbaal nr. 550 van de beraadslagingen van het College van Burgemeester en Schepenen van de gemeente Laken van 28 juni 1875 om 22h 's avonds).
4. *Laeken, séance du Conseil Communal de Laeken du 1er juillet 1875, Comité secret. Bulletin Communal 1875, p.*

- 200 (Zitting van de gemeenteraad van Laken van 1 juli 1875. Geheim Comité. Bull. Comm. p. 200)
5. *Dans le procès qu'entame Verbelen, celui-ci obtiendra 1.000 F de dommages-intérêts.* (In het proces dat Verbelen instelt, zal hij 1.000 F aan schadevergoeding bekomen)
6. Pierre Laloy heeft in zijn transcriptie van de brief van 8 mei 1875 alle taalfouten weggelaten.
7. Dit verklaart ook waarom in de rechtszaak Salu als getuigen slechts opdrachtgevers heeft laten oproepen, die buiten Laken woonden.
8. *Ik ken de mensen die gehoord werden helemaal niet, het waren personen die concessies op het kerkhof hadden gekocht. De heer Herauts, een bode op het secretariaat, heeft me een pak brieven laten zien en gezegd dat hij ze moest rondbrengen, over het geval van de kerkwachter die ook de bewaker van het kerkhof was.* (eigen vertaling)
9. Geboren in Laken op 16 april 1825 als zoon van François Verbelen (Laken 1789-Laken 1860) en kleinzoon van Lakenaar François Verbelen.
10. PV College Laken nr. 432 d.d. 18 juli 1873
11. *De bedoeling van de klacht was aan zowel Salu als Verbelen schade te berokkenen, vermits, in de ogen van de schrijvers, de ondergang van Verbelen Salu in diskrediet zou brengen.* (eigen vertaling)
12. Het is slechts bij Koninklijk Besluit van 25 juni 1875 dat de beslissingen van de Brusselse gemeenteraad en de plannen betreffende de nieuwe begraafplaats bekrachtigd werden, dat de onteigening van gronden vergund werd, en dat de opening van een nieuwe laan van 20 m breedte naar de in te richten begraafplaats beslist werd.
13. PV College Laken nr. 430
14. Félicien De Croese is geboren in Ecaussines-Lalaing op 25 maart 1817. De Croese overleed in Laken op 31 oktober 1890. Blijkbaar signeerde hij zijn monumenten niet; er is er geen getraceerd in het Brusselse.
15. PV College Laken nr. 504
16. Albert is geboren in 1824. Begin jaren 1880 verhuist hij naar Schaarbeek. Er is geen werk van hem gekend.
17. Marc Leten, geboren in Ruisbroek, leefde lange tijd in Molenbeek maar kwam na de dood van zijn eerste vrouw naar Laken. Hij werd driemaal weduenaar. Leten stierf in Laken op 28 december 1880 op 42-jarige leeftijd.
18. Jacques Bogaerts is geboren in Laken op 2 november 1822 en er overleden op 12 januari 1885.
19. Goffart was geboren in Villers-la-Ville op 25 april 1815. Hij overleed in Laken op 7 juli 1899.
20. PV College Laken nr. 433 d.d. 22 juli 1873
21. PV College Laken nr. 480 d.d. 18 april 1874
22. PV College Laken nr. 485 d.d. 23 mei 1874
23. PV College Laken nr. 490 d.d. 20 juni 1874
24. PV College Laken nr. 511
25. Bij het bouwen van de nieuwe OLV-kerk werd de traditionele toegang tot het kerkhof afgeschaft. De andere ingang in het noorden van het kerkhof, aan de Sint-Annadreef, voor de oude OLV-kerk werd de hoofdingang.

Dit is, tot nu toe, het oudste gekende portret van Ernest Salu.

De foto toont de dan 30-jarige beeldhouwer in het uniform van de Burgerwacht van Laken, waartoe hij in 1876 toetrad.

Hij zal in 1879 onderluitenant worden, van 1893 tot 1898 kapitein en daarna majoor-commandant.

Fonds Salu, coll. Epitaaf

1876.

GEBORTE VAN DE ERFGENAAM-OPVOLGER

PIERRE BLANCHE

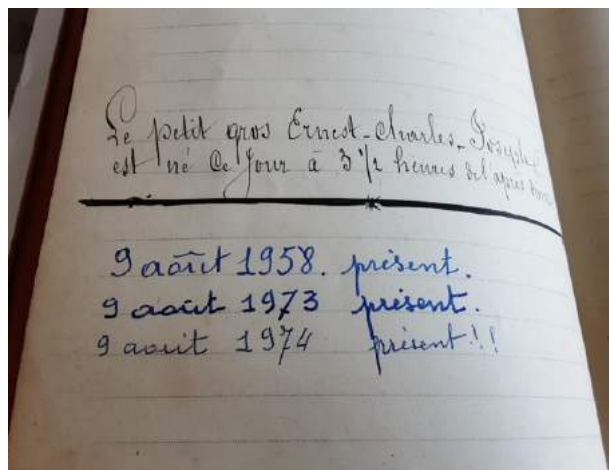
Ernest Salu kwam midden 1875 in Laken wonen met zijn vrouw Elise en hun enige overblijvend kind Marie H el ne, toen vijf jaar oud. Elise was dan wel zwanger want op 20 november¹ komt dochter Jeanne Charlotte Gabrielle ter wereld. Zij zal in 1921 overlijden, nog geen twee jaar voor haar vader.

Opnieuw een dochter in 1879, op 14 april² en nog steeds in de Kerkeveldstraat 1: Philippine Jos phine Achille. Waarschijnlijk is zij genoemd naar Ernests oom Philippe³. Haar tweede voornaam komt van de eerste getuige bij de geboorteaangifte, de muzikleraar en koordirigent Joseph Duysburgh (1847-1936), goede vriend van haar vader. Het zal trouwens Ernest II zijn die het grafmonument met treurende vrouw en buste van Joseph Duysburgh⁴ op het kerkhof van Laken zal ontwerpen. De derde voornaam komt van de tweede getuige, bediende bij de administratie van Laken, Achille Van den Busch.

Philippine is de enige van de drie meerderjarig geworden dochters van Ernest en Elise die zal trouwen. In 1901 huwt zij te Laken Gustave Emile Losange⁵, zoon van de Lakense marmerbewerker en ondernemer Emile Losange⁶, eertijds concurrent van Ernest. Zij overlijdt in 1958 en ligt, net zoals de ongehuwde zussen Marie H el ne en Jeanne in het familiegraf⁷ Salu begraven.

Joseph Duysburgh zal opnieuw getuige⁸ zijn bij de aangifte van het zevende en laatste kind van Ernest en Elise, dat op de wereld komt op 9 augustus 1885⁹. De lang verwachte zoon wordt Ernest Charles Joseph Salu genoemd. Hij is de enige van de kinderen die geboren is in de Leopoldstaat 17, waarheen Ernest, voortaan Ernest I, en Elise met de meisjes eind 1881 verhuisd zijn. Ernest is de erfgenaam-opvolger: hij die ook naar de Academie

voor Schone Kunsten van Brussel zal gaan, met succes (eerste prijzen); hij die met zijn vader zal meewerken en later het atelier zal overnemen.

In het Fonds Salu van de Verzameling Epitaf wordt de agenda van Ernest I uit 1885 bewaard. Let op de notering van Ernest I op die 9de augustus en vooral op de

Ernest II overlijdt in zijn 95ste levensjaar. Daarvoor had hij al de fakkel doorgegeven aan zijn zoon Ernest III. Maar die verhalen komen later nog wel aan bod.

EINDNOTEN

1. Geboortekte Laken 1875/613
2. Geboortekte Laken 1879/216
3. Philippe Salu, geboren te Boortmeerbeek op 8 oktober 1819, overleed te Brussel, in het Sint-Pietersziekenhuis op 13 september 1886. Hij woonde toen al geruime tijd in de Overwiningsstraat 112 te Sint-Gillis.
4. Zoals Ernest Salu, zal ook Joseph Duysburgh een straat naar zijn naam krijgen in Laken.
5. Geboren op 19 juli 1876 en overleden in mei 1970.
6. Een dochter van Emile Losange zal huwen met een zoon van Joseph Duysburgh.
7. In een later nummer van Tafofiel zal een artikel gewijd worden aan de familiegraven Salu op Laken.
8. De andere getuige is Charles Vanden Bemden, die gehuwd is met de jongere zus van Elise Salu-Meyer. Charles is marmerbewerker en werkt samen met zijn schoonbroer Ernest Salu.
9. Geboortekte Laken 1885/503

2. CONCESSIE VAN DE FAMILIE STOCLET OP DE BEGRAAFPLAATS VAN WATERMAAL-BOSVOORDE: EEN 'VERGETEN' ONTWERP VAN JOSEF HOFFMANN?

TOM VERHOFSTADT
FOTO'S VAN DE AUTEUR

Tot en met 14 april kunt u de tentoonstelling *'Josef Hoffmann – In de ban van schoonheid'* bewonderen in het Brussels Museum Kunst & Geschiedenis, ook bekend als het Jubelparkmuseum. Ondanks het retrospectieve karakter van deze tentoonstelling, waarbij elk aspect van de artistieke productie van Hoffmann wordt belicht, zoals design, architectuur, decoratieve kunsten, scenografie en schrijfkunst, wordt er met geen woord of beeld gerept over zijn funeraire productie. Niet dat de man er geen heeft ontworpen; integendeel, gedurende zijn hele architecturale carrière zal Hoffmann graftekens ontwerpen voor zijn cliënteel. In Seklers overzichtswerk¹ met betrekking tot het architecturale oeuvre van Hoffmann worden er tientallen belicht, sommigen geïllustreerd en voorzien van commentaar, waaronder een ontwerp voor een grafteken voor de familie Adolphe Stoclet.... Laten we ons begeven naar Watermaal-Bosvoorde.

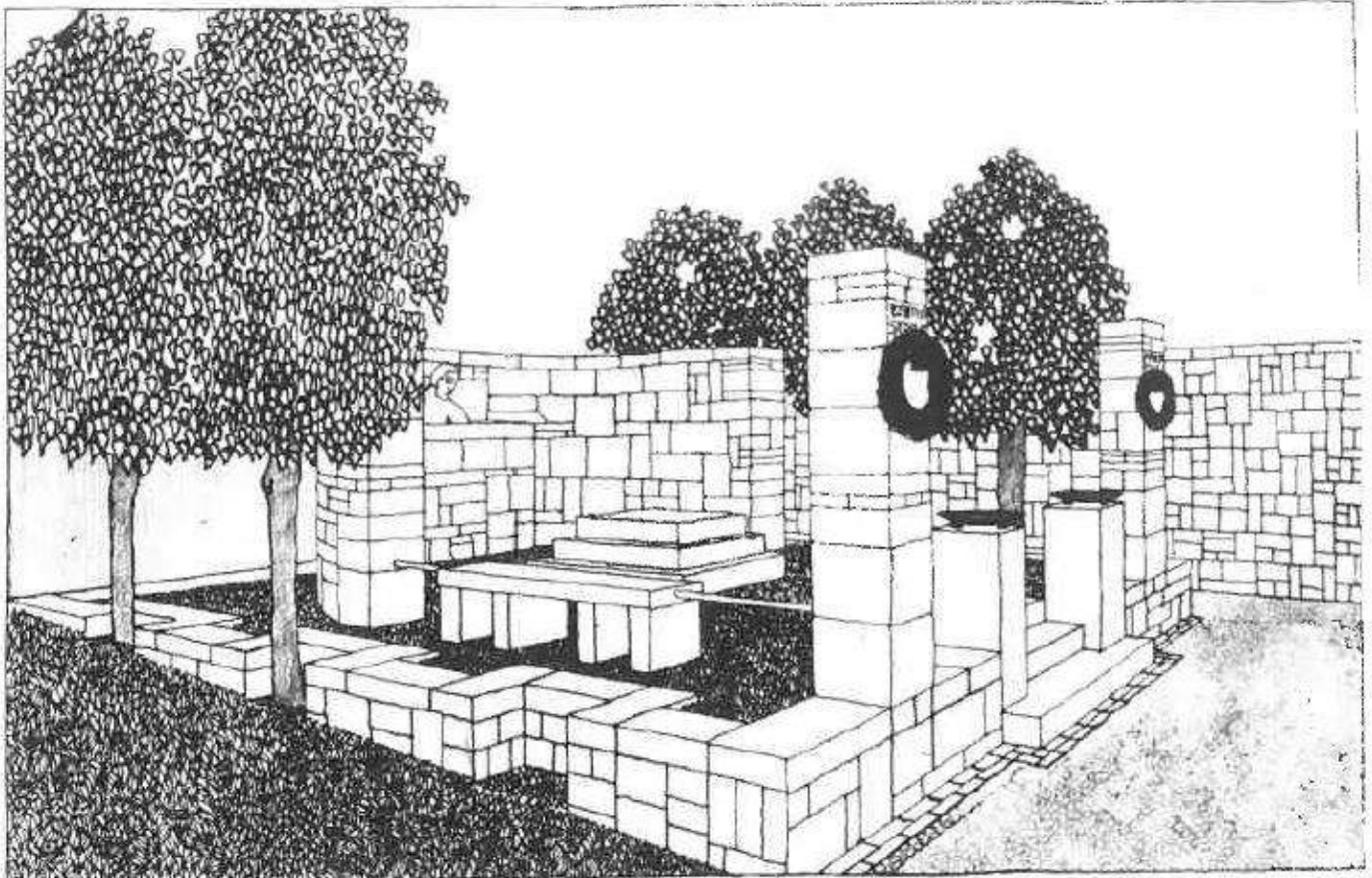
Aan de rand van het Zoniënwoud bevindt zich de idyllische begraafplaats van Watermaal-Bosvoorde. Deze werd aangelegd in 1857 en aanzienlijk uitgebreid in 1879. Om het niveauverschil op te vangen, werden beide delen grotendeels van elkaar gescheiden door graf galerijen, een betonnen constructie uitgevoerd in 1908 door de Brusselse firma Blaton. In de jaren 1950 werd het een tweede maal uitgebreid door architect V. Lichtert.

Onbekend is onbemind, maar hier liggen enkele personen begraven die een belangrijke rol hebben gespeeld in de politieke en artistieke geschiedenis van Brussel en België, en in sommige gevallen zelfs op internationaal niveau. Denk aan Auguste Beernaert (Minister van Staat en Nobelprijswinnaar voor de Vrede in 1909) en zijn zus Euphrosine Beernaert, een zeer verdienstelijke landschaps-

schilderes, Constantin Héger, stichter en directeur van het gelijknamige pensionaat dat in 1842 de zusjes Brönte opving, chirurg Antoine Depage (bekend van het gelijknamige ziekenhuis in Elsene), de familie de Gerlache de Gomery, waarvan Adrien de expeditie leidde op de Belgica (zie ook het gelijknamige metrostation), de schilders Rik Wouters en de minder bekende Agapit Stevens, de architect Georges Hobé, de beeldhouwer Désiré Weygers, enz.

Achteraan de begraafplaats, links in de hoek, bevindt zich een opmerkelijk grafteken zonder naam of datum. Ongetwijfeld prikkelt dit gegeven de nieuwsgierigheid van menig bezoeker aan deze begraafplaats. Summier onderzoek heeft ons geleerd dat dit het graf is dat Adolphe Stoclet (1871 – 1949) liet oprichten voor zijn familieleden. Adolphe Stoclet – ingenieur, directeur van de Société Générale de Belgique, mecenas en kunstverzamelaar – is gemeenzaam bekend bij het grote publiek door het gelijknamige Stocletpaleis dat hij liet bouwen langs de prestigieuze Tervurenlaan in Sint-Pieters-Woluwe. Het werd gebouwd tussen 1905 en 1911 en wordt terecht beschouwd als het magnum opus van de Oostenrijkse architect Josef Hoffmann (1870 – 1956) en diens Wiener Werkstätte. Sinds 27 juni 2009 staat het op de UNESCO Werelderfgoedlijst.

Adolphe Stoclet gaf ook aan Josef Hoffmann de opdracht om de plannen voor zijn graf te tekenen. De aanleiding voor dit ontwerp is ons onbekend. Het ontwerp is gedateerd tussen 1907 en 1911, dus tijdens de bouw van het Stocletpaleis, en werd gepubliceerd (AFB01) in Seklers referentiewerk² over het oeuvre van Josef Hoffmann.

WIENER
WERK
STATTE

AFB01 Ontwerp van Josef Hoffmann voor het familiegraf Stoclet zoals gepubliceerd in Sekler p. 320.

Om onbekende redenen werd het plan echter niet uitgevoerd. Men kan zelfs stellen dat het niet als inspiratie heeft gediend voor het uiteindelijk gebouwde grafteken, ondanks Seklers beschrijving: *'Le projet réalisé est légèrement différent'*. Maar ronduit stellen dat het bestaande grafteken helemaal niets met Josef Hoffmann te maken heeft, gaat misschien ook een brug te ver, aangezien het toch dezelfde sfeer uitstraalt als het werk van de grote meester. Men zou zelfs kunnen verwijzen naar het grafteken Wittgenstein (AFB02) op de centrale begraafplaats van Wenen uit 1904, waarvan Sekler het ontwerp ook toeschrijft aan Hoffmann.

Het gebrek aan plannen in de gemeentelijke archieven van Watermaal-Bosvoorde maakt het er niet makkelijker op...

De ligging van het perceel is niet vanzelfsprekend en is ongetwijfeld het resultaat van een bewuste

AFB02 Grafteken Wittgenstein op de centrale begraafplaats van Wenen (foto 2016)

keuze; gelegen op een hoek, tegen twee haakse omheiningmuren en zeer zichtbaar (AFB03). De maker van dit monument heeft hiervan gretig gebruikgemaakt om – dankzij aan beide zijden een hoge taxushaag – een afgebakende ruimte te creëren waarbij de assenwerking cruciaal is.

AFB03 Familiegraf Stoclet op de begraafplaats van Watermaal-Bosvoorde (foto 2023)

De eerste as biedt toegang tot deze afgebakende ruimte en vormt de enige verbinding met de buitenwereld. Deze as wordt gevormd door een portiek, een bloemperk en een zuil met vierkante basis. De toegang gebeurt door een trede op te gaan en door een geprofileerde, granieten poort te passeren. Deze steen zien we ook terug voor de kleine geprofileerde plint aan de buitenkant en aan de binnenkant die de ruimte voor deze altijd groene haag begrenst.

De tweede as wordt gevormd door twee tegenover elkaar geplaatste stenen banken en hetzelfde bloemperk. Op het snijpunt van de twee diagona-

len bevindt zich dus een bloemperk met een geometrisch ontwerp, afgebakend door dezelfde kleine plint. Via dit perk heb je toegang tot de kelder. De circulatie rondom dit perk bestaat uit een tapijt van kleine steentjes.

Veel meer dan een graf is het een plek van bezinning die uitnodigt tot meditatie. De kwaliteit van het ontwerp en de eenvoudige maar doordachte uitvoering ervan maken dit monument opvallend in vergelijking met aanwezige traditionele graven.

De verleiding is groot om dit grafteken toe te schrijven aan Josef Hoffmann. Om niets aan het toeval over te laten, heeft het gemeentebestuur van Watermaal-Bosvoorde twee brieven gestuurd,

één naar mevrouw Stoclet, de schoondochter van Adolphe Stoclet, en de andere naar de heer Sekler. De inhoud van de brieven en hun antwoorden konden niet worden ingekeken, maar beiden bevestigden dat het geen werk van Josef Hoffmann is.

Maar wie is dan wel de auteur van dit opmerkelijke grafteken? Mevrouw Stoclet meldde dat haar schoonvader – een ingenieur – de auteur is van deze gedenkplaats. Het concessiedossier is summier en bestaat uit enkele stukken correspondentie tussen Adolphe Stoclet en het gemeentebestuur van Watermaal-Bosvoorde, gedateerd tussen april 1935 en augustus 1935, betreffende de aankoop van een concessie en de toestemming om er een familiegraf op te richten³. Nergens is er een spoor van een ontwerp, laat staan van een auteur die verwijst naar een ontwerp of een beschrijving ervan. Mogen we ervan uitgaan dat het grafteken werd ontworpen door Adolphe Stoclet zelf, geïnspireerd door het werk van Josef Hoffmann, of misschien zelfs met medeweten van Josef Hoffmann zonder dat daar een spoor van bestaat?

EINDNOTEN

1. Edouard F. SEKLER, Josef Hoffmann. L'Oeuvre architectural, Pierre Mardaga, 1982.
2. IDEM, Achteraan dit boek is een oeuvrecatalogus opgenomen met de werken van Josef Hoffmann. Het ontwerp voor het grafteken Stoclet kent referentie CO 117 op pp. 319-320.
3. Adolphe Stoclet en Suzanne Stevens hadden drie kinderen: Raymonde, René en Jacques. René Stoclet, geboren in 1902 overlijdt op 9 december 1934 op 32 jarige leeftijd. Mogelijk is zijn dood de aanleiding van de aankoop van de concessie en de oprichting van het familiegraf met kelder voor 8 personen.

Grafmonument Hoffmann op de centrale begraafplaats Wenen (2016)

Epitaaf vzw verzorgt rondleidingen op de begraafplaats van Watermaal-Bosvoorde tegen een vast tarief van 150 €.

Boeking kunnen worden gemaakt
per e-mail op
info@epitaaf.org.

3. EEN TEKEN DES TIJDS: DE MULTICONFESSIELE BEGRAAFPLAATS VAN BRUSSEL

TIM JANSENS

FOTO'S: SASKIA VANDERSTICHELE

Een tijd geleden kreeg Epitaaf de vraag om een rondleiding te organiseren op de relatief nieuwe multiconfessionele begraafplaats van Brussel. Deze dodenakker was regelmatig in het nieuws gekomen in covid-tijden. Epitaaf-bestuurslid Tim Jansens verdiepte zich in het onderwerp en ging er op stap. Hieronder leest u een neerslag van zijn bevindingen.

De nieuwe dodenakker - het gaat om vijf perken aan de achterzijde van de begraafplaats van Schaarbeek samen ongeveer 5ha - blijkt in meerdere opzichten een bijzondere plek. Op zich is het al uitzonderlijk dat nog een nieuwe begraafplaats wordt ingehuldigd. Mensen kiezen immers meer en meer voor crematie en almaar meer gemeenten geven (delen van) hun begraafplaats een parkfunctie. Bovendien raakt de opzet van deze begraafplaats - percelen exclusief gereserveerd voor men-

sen van één bepaalde religie - aan een ooit fundamentele vraag rond de neutraliteit van begraafplaatsen. En anders dan de meeste klassieke begraafplaatsen is het hier - en dat sinds 2020 - elke dag een komen en gaan van soms grote groepen mensen. Voor een argeloze bezoeker kan een wandeling op de strak maar rudimentair ingerichte grafakker overigens behoorlijk aangrijpend zijn.

Van de drukte die er nu bijna dagelijks heerst was er twintig jaar geleden overigens niet veel te merken. De eerste jaren na de opening in 2002 viel er niet veel te beleven op de eerste multiconfessionele begraafplaats van de hoofdstad. Vier jaar na de inhuldiging waren er amper 385 concessies verkocht: vijf op het perceel van orthodoxe christenen, de andere allemaal op een perceel voor moslims. Het joods perceel lag er nog volledig ongebruikt bij. A rato van 70 begrafenissen per jaar kon

men niet van een succes spreken. De grote meerderheid van mensen met wortels in de Maghreb, Turkije of andere moslimlanden bleven hun overleden dierbaren repatriëren om hen in het vader- of moederland te begraven. Voor velen overigens een harde financiële dobber, zelfs indien ze over een speciale uitvaartverzekering beschikten.

Eeuwigdurende concessie?

De keuze om de overledenen in het land van oorsprong te begraven was enerzijds ingegeven door een gevoel van gehechtheid aan de geboortegrond (van de eerste generatie) van migranten. Anderzijds was het in de jaren '70, '80 en '90 onmogelijk om iemand volgens de moslimriten te begraven op een Belgische begraafplaats. Belgische wetten botsten met islamitische richtlijnen rond lijkbezorging. Zo willen moslims dat het lichaam, alleen gewikkeld in lijkwaden, op de rechterzijde in een sleuf op de bodem van de grafkuil wordt gelegd, met het gezicht naar Mekka gericht. Rondom mogen alleen andere moslims begraven zijn en de grond zou in principe onaangeroerd moeten blijven tot de dag des oordeels...

Dat laatste was sinds de wetwijziging op begraafplaatsen van 1971 en de afschaffing van de eeuwigdurende concessie een hekel punt voor moslims. Binnen de moslimgemeenschap groeide echter het besef dat repatriëring niet enkel een dure aangelegenheid is maar ook weinig logisch voor mensen die in België geboren en getogen zijn. Na jaren overleg vonden vijf Brusselse gemeenten (Schaarbeek, Brussel, Molenbeek, Sint-Agatha-Berchem en Sint-Joost-Ten-Node) en Brusselse

imams zich in een overeenkomst waarbij een (nooit gebruikt) deel van de gemeentelijke begraafplaats van Schaarbeek zou worden ingericht als eerste Brusselse begraafplaats met perken exclusief voor moslims. Deze wordt beheerd door de Intercommunale voor Teraardebesteding waar inmiddels twaalf Brussels gemeenten bij aangesloten zijn.

Bij dat overleg deden de moslims water in hun wijn: ook zij waren tot 2018 verplicht om hun dierbaren in een kist te begraven. Pas dan stond de Brusselse wetgever het begraven in lijkwaden of kisten uit andere materialen dan hout toe.

En het lijkt of er ook een 'compromis à la belge' is gevonden voor het probleem van de eeuwige rust van de moslim-doden. De eeuwigdurende concessie wordt niet weer ingevoerd maar er is wel de belofte dat de lichamen nooit ontgraven worden. En zoals elders kunnen de concessies van lange duur steeds verlengd worden. Opvallend is overigens dat er concessies van 50 jaar aangeboden worden, maar het merendeel van de vergunningen die verkocht worden voor 25 jaar zijn.

Maar alle andere traditionele en religieuze gebruiken kunnen nageleefd worden. Tussen de moslimpercelen zijn enkele eenvoudige voorzieningen om de teraardebesteding volgens de islamitische gebruiken te laten verlopen. Een verschil met onze funeraire gebruiken is dat moslims het lichaam van de overledenen door (mannelijke) familieleden en kennissen tot bij het graf dragen en het na het gebed in de kuil laten zakken. Het zijn vaak drukke, soms emotionele taferelen die er dagelijks plaats-

vinden in de buurt van de recente graven. Interessant om te weten als buitenstaander is dat ieder die helpt bij de begrafenis - inclusief het dempen van het graf - hasanaat vergaart: goede punten die je als gelovige krijgt bij het stellen van goede daden. Vrouwen bezoeken het graf nadat het volledig met aarde is gevuld.

Trendbreuk

Sommigen in Brussel spreken over 'le cimetièrre musulman d'Evere' maar het is wel degelijk een multiconfessionele begraafplaats met aparte perken voor moslims, orthodoxe christenen en joden. Wel is het duidelijk dat de moslimgemeenschap de grootste vragende partij was. Tot 2020 zag het er naar uit dat deze gemeenschap met de hen toegekende percelen lange tijd zou toekomen, niettegenstaande een gestage stijging van het aantal begravingen sinds 2006. Het repatriëringsverbod tijdens de covid-jaren 2020 en 2021 doet het aantal begravingen in die periode verdrievoudigen.

Twee jaar later stabiliseert dat aantal op 885 wat betekent dat er elke dag bijna drie begravingen plaatsvinden.

Corona betekent een trendbreuk. In de media verschenen verschillende artikels waaruit bleek dat vele moslimbelgen het als een opluchting ervaar- den om hun doden hier te kunnen begraven. Een belangrijk element was verder het feit dat de bekende Molenbeekse prediker Rachid Haddach er, net voor de eerste covid-golf én op uitdrukkelijke eigen wens, ten grave is gelegd. Naar verluidt krijgt zijn graf veel bezoek. En dat heeft niets te maken met het monument: net als vele andere graven is er enkel een zandheuvel te zien binnen

de betonnen kader: bloem noch plant, stèle noch steen. Alleen een plastieken naambordje dat zoals op alle andere graven op het brute beton is gehecht.

Eenvoud is het centrale begrip in de islamitische funeraire traditie. Criticasters zullen zeggen dat er ook in islamlanden grootse monumenten zijn opgetrokken voor beroemde godsdienaren, maar daar is niets van te merken op deze dodenakker. Wat vooral opvalt zijn de lange parallelle rijen betonnen kaders. Allemaal in dezelfde richting aangelegd om de overledene makkelijk op de juiste manier ten grave te leggen. Vele kaders blijven leeg, sommigen overgroeid met wilde planten. In sommige kaders zien we bloemen of planten (o.a. mais en tuinkruiden), hier en daar ook stèles aan hoofd en voeteinde, vaak met Arabische of franstalge inscripties. Soms is de kader verfraagd met een klein monument in natuursteen maar bijna overal is (een deel van) de aarde zichtbaar. Het gaat niet om een formele richtlijn maar veel moslims geloven dat een zerk bovenop het graf het onmogelijk zou maken dat de overledene de oproep tot het gebed zou horen...

Opmerkelijk is dat we op veel graven een klein schaalte of kommetje vinden: alweer geen duidelijke regel: de meeste moslims zeggen dat het is om de dieren te laten drinken.

Alle dagen Allerheiligen

Het brute beton, de ellenlange rijen simpele grafheuvels, de afwezigheid van monumenten of ornamenten komt nogal 'cru', zelfs armtierig over. Toch is het zonder twijfel de meest levendige begraafplaats van Brussel. Al een eind voor de eigenlijke moslimpercelen zien we vele auto's geparkeerd, hier en daar met nummerplaten uit omliggende landen. Zeker in de namiddag is er altijd wel een begrafenis bezig of net afgelopen. Voortdurend zijn vrijwilligers in de weer: om graven te delven maar ook om de bestaande graven en paden te onderhouden. Op klassieke Belgische begraafplaatsen is er alleen rond 1 november wat meer beweging dan op een gewone dag; hier lijkt het alle dagen Allerheiligen.

In totaal vonden al meer dan 7000 Brusselse mos-

lims er hun laatste rustplaats. De moslimbelgen hebben de weg naar 'hun' begraafplaats gevonden: een mooie, misschien wel unieke manier om zich te integreren in de Brusselse samenleving. Overigens maakt de directeur van de begraafplaats, Ludo Beckers zich zorgen over toekomstig plaatsgebrek.

Tot nu toe hebben we het alleen over de moslimpercelen gehad. In de verste uithoek van de begraafplaats, op perceel 22, is er een perk gereserveerd voor joden en een voor orthodoxe christenen. Op het laatste perk is er van soberheid niet veel te merken. De granieten tempelvormige monumenten die we hier aantreffen - veelal voor mensen met Griekse namen - zijn vaak overdadig gedecoreerd. De graven lijken wel altaars voor de overledene wiens beeltenis soms verschillende keren op en rond het graf te zien is. Hier wordt duidelijk niet op een euro meer of minder gekeken.

Syrisch-Orthodoxe kerk

Opvallend gegeven in het orthodoxe perceel zijn de monumenten voor de overledenen van de Aramese gemeenschap in Brussel. Deze kleine maar zeer oude orthodoxe kerkgemeenschap - officieel gaat het om de Syrisch-Orthodoxe kerk van Antiochië - verzamelt haar overledenen rond het graf van een overleden bisschop. De aanhangers van deze godsdienst leven in verschillende Brusselse gemeenten met concentraties in Jette en Schaerbeek (rond de relatief nieuwe Sint-Izozoël kerk in de Notelaarsstraat). Voor hen is het erg belangrijk om toch dicht bij elkaar begraven te worden. Zonder deze multiconfessionele begraafplaats zouden ze verspreid moeten liggen over de verschillende gemeentelijke begraafplaatsen. Op de monumenten zijn kruisen aangebracht en inscripties in het Aramees, een op het Arabisch lijkend schrift. Sinds de oorlogen in Irak en Syrië zijn hun aantallen in het Westen sterk toegenomen.

Op het joodse deel van de begraafplaats ten slotte tellen we maar enkele tientallen eerder onopval-

lende graven. Strenggelovige joden, waarvan er in Brussel niet veel zijn, laten hun overledenen begraven in Putte, waar de doden op de privaat beheerde dodenakkers, van een eeuwige rust kunne genieten. De meeste Brusselse joden begraven hun dierbaren op de joodse percelen op de begraafplaats van Kraainem of Dilbeek. Velen van hen zijn niet praktiserend en laten zich begraven op de begraafplaats van hun gemeente, al dan niet met een davidster op hun monument. Zeer opmerkelijk en boeiend om te weten is dat er onder deze joodse zerken enkele urnen liggen. Traditioneel kenden joden maar één manier van lijkbezorging: begraving. De Shoah en het gebruik van ovens voor het vernietigen van lichamen, versterkte het taboe. Na bijna 80 jaar lijkt ook hier verandering in te komen.

Neutraliteit

In de inleiding hebben we even het punt van de in de 19de eeuw zo zwaar bevochten neutraliteit van begraafplaatsen aangeraakt. In onze contreien was het van oudsher de katholieke kerk die zich ontfermde over de zielenrust van de (gelovige) onderdanen. De enige begraafplaatsen die bestonden waren de door de kerkfabrieken beheerde kerkhoven. Enkel katholiek gedoopten vonden er een plaats. In steden kwamen er wel geleidelijk (volledig) afgescheiden percelen voor joden en protestanten.

In België barst er na de onafhankelijkheid een strijd uit om het beheer van de begraafplaatsen. Liberalen en vrijdenkers betwisten het monopolie van de katholieke kerk en eisten dat begraafplaatsen door de wereldlijke overheid zouden worden beheerd. Ook wilden ze dat deze dodenakkers zouden openstaan voor mensen alle alle godsdiensten en gezindten, inclusief vrijdenkers en andere 'ongelovigen'.

Een arrest van het hof van Cassatie uit 1864 maakte finaal een eind aan de discussie en vertrouwdde het beheer van begraafplaatsen toe aan de burgerlijke overheid. Geleidelijk aan kreeg elke Belgische

stad een eigen begraafplaats, meestal even buiten de stadsgrenzen gelegen. Het betekende onder meer dat deze necropolen niet meer in zijn geheel gewijd konden worden. Gelovigen lagen er naast niet- of andersgelovigen. Maar België zou België niet zijn als er geen uitzonderingen op de regel worden gemaakt. Tot op de dag van vandaag hangen veel Christussen te waken over begraafplaatsen in dorpen en steden overal te lande. volgens sommigen hangen die beelden daar niet in de geest van de wet...

Meer dan een eeuw nadat gekozen was om neutrale, voor ieder toegankelijke begraafplaatsen te openen, zien we weer een andere tendens. De indruk ontstaat dat we teruggaan naar een situatie waar leden van verschillende religies zich op eigen begraafplaatsen gaan begraven. Maar een levensgroot verschil met de situatie van eeuwen geleden is dat er nu keuzemogelijkheid is. Laat ons hopen dat de creatie van deze confessionele begraafplaatsen het samenleven van mensen van verschillende oorsprong en gezindte zal bevorderen.

Praktisch:

Multiconfessionele Begraafplaats van Brussel

Everestraat 4, 1140 Evere (ingang begraafplaats van Schaarbeek) Openingsuren: Ma- vrij: 8u-16u15, Weekend en feestdagen: 8u30-16u15

info@cmb.brussels

02 726 33 43

www.intercommunaleinhumation.eu

Op de website van deze begraafplaats vertaalt men Cimetière multiconfessionel als de 'multireligieuze begraafplaats'. In dit artikel gebruiken we de term multiconfessionele begraafplaats omdat die term door iedereen, ook in de media, gebruikt wordt.

Bronnen:

- Verschillende persartikels
- De jaarverslagen van de Intercommunale voor Teraardebesteding
- Nog te verschijnen publicatie over Brusselse begraafplaatsen door de vzw Erfgoedklassen

In april wordt sinds jaar en dag de erfgoeddag georganiseerd. Een vaste afspraak op de epitaafkalender en het eerste publieksmoment van het jaar waarbij we voor iedereen onze atelierdeuren openen en rondleidingen verzorgen op het kerkhof van Laken... onze 'thuis'.

Laat dit thema, 'Thuis', nu net samenvallen met het Salujaar! Een familie die zich gedurende jaren thuis voelden in Laken én op het kerkhof van Laken. De beeldhouwers Ernest Salu hebben immers gedurende meer dan 100 jaar funerair beeldhouwwerk geproduceerd voor een bemiddeld cliënteel dat werd begraven op het kerkhof van Laken. Dit kerkhof ligt vlak naast het beeldhouwersatelier, een grote troef voor de ondernemers Salu! Zij zullen dit dan ook architecturaal uitwerken, bijvoorbeeld door middel van een belvédère aan het atelier waardoor men een uitzonderlijk uitzicht had over het kerkhof, dewelke als vitrine diende en als het ware het ver-

lengstuk van hun tuin, hun thuis, was.

Ook de dames Salu waren alomtegenwoordig op het kerkhof met het onderhouden van de graftekens, of het aanleveren van verse bloemen of bloemstukken op de concessies van de families waarmee ze contracten afsloten. Sommigen van hun werden zelfs vereeuwigd op de begraafplaats gezien zij vaak model stonden voor het beeldhouwwerk.

Daarnaast hebben de familieleden zich gedurende jaren ingezet in de Lakense samenleving; en dit op politiek, cultureel en sociaal-maatschappelijk vlak.

Het atelier is doorlopend open vanaf 10u00 tot 17u00 en uiteraard is iedereen welkom.

Daarnaast worden er ook twee **rondleidingen** op het kerkhof gegeven: vertrek om **10u00** of om **13u30**. Reserveren is niet nodig

Nieuw modelattest om sterrenkindjes symbolisch te registreren

Website VRT Nieuws, 10 december 2023

Steden en gemeenten krijgen een modelattest aangeboden waarmee ze kindjes die binnen de 140 dagen na de bevruchting sterven symbolisch kunnen registreren. Het initiatief komt er naar aanleiding van Wereldlichtjesdag.

In mei 2023 werd Oostende de eerste stad waar een stilgeboren kind, ongeacht hoe lang het in de buik heeft gezeten, symbolisch kan worden ingeschreven in een sterrenregister. Het is een tegemoetkoming aan ouders van baby's die sterven binnen de 140 dagen na de bevruchting. Zij kunnen geen enkele erkenning aanvragen. Pas na 24 weken zwangerschap krijgen ouders een akte van overlijden, tussen 140 en 179 dagen zwangerschap kan een stilgeboren kind wettelijk worden aangegeven en krijgt het een voornaam.

Op federaal niveau trachtte o.a. de vzw Boven de Wolken al jaren rechten te verwerven voor de ouders van jong overleden stilgeboren kinderen: burgemeester van Oostende Bart Tommelein – zelf een sterrenopa – stelde voor om lokaal aan de slag te gaan, en sinds mei volgden zo'n 25 steden en gemeenten zijn voorbeeld.

Boven de Wolken vzw heeft samen met Berrefonds vzw, Met Lege Handen, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) en Vlaams minister van Bestuur Gwendolyn Rutten (Open VLD) een modelattest ontworpen dat steden en gemeenten kunnen gebruiken om de jongste sterrenkindjes in hun sterrenregister op te nemen. "Meer kunnen we niet doen: het idee warm aanbevelen en een voorbeeldakte op een schoteltje aanbieden. Hopelijk gaan er veel plekken volgen." Juridisch zijn er geen gevolgen verbonden aan een sterrenregister, wel biedt het steun. "Een eerste

stap in het rouwproces is vaak de symbolische erkenning van het kindje. Het is niet omdat een baby nog niet oud genoeg is volgens de wettelijke termijnen, dat deze niet bestaat voor ouders en families en zij geen verdriet hebben", aldus Franssen.

Kortrijk: sterrenweide krijgt tuinkamer op Sint-Jan

Het Laatste Nieuws, 9 december 2023

De sterrenweide kreeg in 2007 een centrale plaats bij het kinderpark, binnen de historische structuur van Sint-Jan aan de Meensesteenweg. Sint-Jan is de grootste en oudste begraafplaats van Kortrijk. Omdat het er aan sfeer ontbreekt en omdat de wereld van het kind er een meer centrale plaats verdient, is er nu een ontwerp om de omgeving er zachter en speelser te maken.

"Het is vrij uniek, er zijn nog niet veel kinderbegraafplaatsen waar je als kind echt iets beleeft. Het kan nooit een leuke plaats zijn, al is het goed om kinderen er zich prettiger te laten voelen", zegt landschapsarchitecte Ann Voets. Ann maakte met kunsthistorica Annemie [Havermans] het ontwerp. Vrijwilligers van het Koesterhuis van het Berrefonds, een vzw die zich inzet voor gezinnen die een (ongeboren) kindje moesten afgeven, dachten mee over het ontwerp.

Het is op maat gemaakt van ouders, broers en zussen... die met dit vreselijke verlies geconfronteerd worden. "Een hedendaagse koesterplaats voor wie jammer genoeg een kindje verloor, is belangrijk voor de erkenning van ouders en familie", zegt schepen van Begraafplaatsen Ruth Vandenbergh (Team Burgemeester).

Concreet komt er een tuinkamer, met aan de randen haagjes leifruit, waar mensen samen kunnen planten of fruit kunnen plukken. De sterrenweide krijgt omwille van hun spirituele betekenis ook

kersenbloesembomen. Hun korte levensduur symboliseert geboorte, leven, dood en wedergeboorte. Een kwetsbaar en tegelijk mooi en inspirerend fenomeen. Bloembollen doorbreken de grasstructuur en brengen kleur in het voorjaar.

In het kinderpark komen gieters en harkjes op kindermaat, zodat kinderen zelf een actieve rol kunnen spelen op de plaats waar hun broertje of zusje begraven ligt. De inrichting wordt afgewerkt met bloemen en vaste planten.

Waar nu een gedenkteken staat – naamplaatjes blijven zeker behouden - komt een rotsblok waar water uit komt. Het zachte geluid van het water brengt een rustgevend en troostend effect. Verpoken kan op een zitbank. En er komt een glazen tekenwand, waar ouders en broers en zussen met stiften tekeningen op kunnen maken. Het is een modernere manier om boodschapjes achter te laten. Deze zullen – door regen ook – vervagen, waardoor er steeds nieuwe tekeningen kunnen komen. Op dezelfde plek kunnen ouders ook een gedenkplaatje hangen.

In het najaar van 2023 en het voorjaar van 2024 worden de contouren van de sterrenweide aangeplant met leifruitstruiken en kersenbloesembomen. In de loop van 2024 wordt werk gemaakt van de waterpartij, zitbanken en tekenwand. De aanbesteding voor deze werken vertrekt begin 2024. Alles moet zeker tegen eind 2024 voltooid zijn.

Studenten begeleiden ceremonie voor de Genkenaar die in eenzaamheid overleed

Het Laatste Nieuws, 8 december 2023

Een unieke afscheidsceremonie, op vrijdagmiddag 8 december 2023, aan de begraafplaats van Genk-Centrum. Een tiental studenten verzamelden zich aan het graf van Gaston Verleyen. Gaston overleed in 2022, eenzaam in de stad. De studenten wilden voor de laatste keer nog eens afscheid van Gaston nemen, en daarmee ook symbolisch alle Genkenaren herdenken die eenzaam van ons zijn heengegaan. Tegelijkertijd wilden ze ook nadenken over

hoe het anders kan, wat ze kunnen doen voor iemand die eenzaam overlijdt.

De ceremonie kadert in het keuzevak 'Care in crisis'. Daar brainstormden de studenten tien weken lang over objecten en rituelen die ook het afscheid van een eenzame Genkenaar persoonlijk en zingevend kunnen maken. Voor die opdracht werden de studenten bijgestaan door Fons Cuyppers en Cecile Rutten van 'Waardig Begraven', een organisatie die uitvaarten voor eenzame en arme Genkenaren organiseert. Dit jaar won hun team van vrijwilligers het Burgerbudget van Genk.

Door het burgerbudget hebben ze intussen wat meer naambekendheid gekregen en daar vloeien nu ook heel mooie samenwerkingen uit voort. Dit project met Luca School is daar zeker één van.

Bij het graf van Gaston prijkt niet langer een eenvoudig houten kruisbeeld maar een volledig houten grafelement met gaten erin, zodat het ook als insectenhotel kan dienen. Het ontwerp is van de hand van studente Emily. "Ik wou iets ontwerpen dat de vrijwilligers van Waardig Begraven zelf gemakkelijk kunnen monteren", licht de studente Productdesign toe. "Daarom zit er in elk bouw pakket ook een plan. Tegelijkertijd vroeg ik me af hoe er uit een afscheid ook nieuw leven kan ontstaan, door een ontwerp te bedenken dat ook als insectenhotel kan dienen. In de gaten kan je ook verschillende ornamenten plaatsen, zodat je het grafelement kan personaliseren. Zo krijg je een betaalbaar grafelement dat toch heel persoonlijk aanvoelt."

Ook studente Fabienne dacht aan het grafelement. "Ik heb een naamplaatje bedacht uit cortenstaal, dat in een van de gaten van het grafelement verplaatst kan worden. Omdat het element afneembaar is, kunnen we naar een andere plek verhuizen als de concessie van de begraafplaats na 20 jaar afloopt. De 'koesterplek' die 'Waardig Begraven' ingericht heeft, is daar perfect voor. Zo blijft de overledene toch nog een plek hebben op onze begraafplaats, ook al hebben de nabestaanden het

budget niet om de concessie van het graf te verlengen.”

Al dachten de studenten ook verder dan de rustplek alleen. Zo ontwierp studente Naomi een eigen ‘herdenkingspin’. “De pin kan eventueel gemaakt worden uit het stof van kleding die we nog van de eenzame overledene hebben teruggevonden. Het is ook een symbool van bewustwording: als mensen je vragen wat de pin op je borstzak betekent, kan dat een aanleiding geven tot een gesprek over overlijden in eenzaamheid.”

Studente Elise bedacht dan weer een universeel herdenkingsritueel: “Als er weinig over de overledene geweten is, is het moeilijk om in te schatten hoe je de ceremonie levensbeschouwelijk kan inkleden. Daarom bedacht ik een ritueel dat nabestaanden kunnen uitvoeren bij een afscheidsceremonie, onafhankelijk van wat de godsdienst van de overledene is.” Elke aanwezige krijgt daarbij een strookje met een boodschap, die men -na enig prutswerk- om kan vouwen tot een ster. De sterretjes worden later verbrand. “Het vouwen geeft de nabestaande de tijd om sereen na te denken over de boodschap.”

Fons en Cecile zijn in ieder geval enthousiast over de ideeën van de studenten. “Wat we hier vandaag gezien hebben, is nog maar een kleine selectie van de creatieve projecten die ze in de afgelopen weken hebben bedacht. We gaan nu in de komende weken bespreken hoe we ze in onze ceremonies kunnen verwerken. We zijn in ieder geval heel dankbaar dat ze zich zo enthousiast hebben opgesteld.”

Duitse begraafplaats WO II gaat “inclusiever” herdenken

Trouw, 5 december 2023

In het Limburgse dorp Ysselsteyn ligt de Duitse militaire begraafplaats, waar duizenden Duitse soldaten zijn begraven. Ook liggen er ongeveer 550 stateloze en Nederlandse collaborateurs. Onder de Duitse soldaten zijn SS'ers. Ieder jaar in november,

op Volkstrauerdag, herdenkt Duitsland alle slachtoffers van oorlog en geweld - ook uit de Tweede Wereldoorlog.

Tot enkele jaren terug werden er die dag op de begraafplaats in Ysselsteyn bloemkransen gelegd. Deze ceremonie kon rekenen op verzet van de Joodse gemeenschap in Nederland. Waarom krijgen de militairen een krans, ze hoeven toch niet te worden geëerd? Na een langdurige dialoog slaat het Duitse bestuur van de begraafplaats nu een nieuwe weg in.

“Er is een cultuurverschil in herdenken”, zegt Sebastian Kleve, woordvoerder van de Duitse ambassade in Nederland. “In Nederland heeft herdenken sneller de betekenis van iemand eren. Die component is in Duitsland minder aanwezig. In Duitsland worden er tijdens herdenkingen bloemkransen neergelegd om stil te staan bij slachtoffers. De Joodse gemeenschap in Nederland had kritiek op die kransen, omdat dat hier eerder verering betekent. Dus vroeg de gemeenschap of de Duitse Volksbund, de stichting die deze oorlogsgraven onderhoudt, dat niet anders kan doen.”

Niet alleen de Joodse gemeenschap had kritiek op de bloemkransen. Ook antifascistische organisaties protesteerden in 2018 dat de kranslegging ‘SS-verheerlijking’ was. De afgelopen jaren gingen Duitse en Nederlandse organisaties om de tafel zitten vanwege de ophef. Deelnemers waren de Volksbund, vertegenwoordigers van de Nederlandse Joodse gemeenschap en de Nederlandse Oorlogsgravenstichting gingen op zoek naar een oplossing, De Duitse ambassade in Nederland bemiddelde.

De laatste stap in het jarenlange proces is dat er in Ysselsteyn gedenktekens geplaatst zijn die de Nederlandse oorlogsslachtoffers symboliseren. “We willen de begraafplaats inclusiever maken door deze slachtoffers erbij te betrekken”, zegt woordvoerder Kleve. “En de Volksbund hoopt zo duidelijk te maken dat alle slachtoffers worden herdacht op

de militaire begraafplaats, niet alleen Duitse soldaten."

In totaal zijn er vijf gedenksteden, in de vorm van zuilen, geplaatst. Vier zuilen symboliseren ieder op een eigen manier de Nederlandse oorlogsslachtoffers. Op één van de zuilen staat Scheveningen, als eerbetoon aan de Nederlandse verzetsstrijders die in het Scheveningse Oranjehotel gevangen werden gezet. Op de drie andere zuilen staan Amersfoort, Vught en Westerbork, waar de grootste concentratiekampen van Nederland waren gevestigd. Op de vijfde zuil prijkt een herdenkingstekst.

Een andere reden om de zuilen te plaatsen, is de blik op de toekomst, zegt Kleve. "De coöperatie tussen het Nederlandse en Duitse leger is zo nauw en wordt dat misschien nog wel meer. Dan is het heel belangrijk dat Nederlandse en Duitse partijen ook samen kunnen herinneren."

Boekhoute: grafmonument De Block wordt in ere hersteld

Het Laatste Nieuws, 9 januari 2023

Het bekende grafmonument De Block verkeert in een lamentebele toestand, maar daar komt dit jaar verandering in: de gemeente ontving ruim 128.000 euro van het Agentschap Onroerend Erfgoed voor de restauratie en legt zelf ook 110.000 euro bij.

De monumentale grafkelder behoort toe aan de familie van Guillaume De Block, de 19de-eeuwse burgemeester van Boekhoute, bewoner van het kasteel en prominent politicus, wetenschapper en diepgelovig man. In 1857 schonk hij grond voor de begraafplaats, op voorwaarde dat zijn graf in het midden van de begraafplaats zou komen. De grafkelder is een imposant vierkant grafmonument, volledig bekleed met blauwe hardsteenplaten. Het monument verkeert al jaren in zeer slechte staat, maar daar komt dit jaar dus verandering in.

Leipzig eert Marinus van der Lubbe met nieuw graf en herdenkingssteen

Algemeen Dagblad, 11 januari 2023

De plechtigheid werd bijgewoond door zo'n tweehonderd mensen, onder hen ook zijn achterneef Patrick Onel (59) en diens vrouw Sylvia (57) uit Nederland. De gedenksteen op het graf wordt aangevuld door een eenvoudig bordje aan het pad, dat in het kort het verhaal vertelt van de Nederlandse communist Van der Lubbe.

Volgens de nazi's had Marinus van der Lubbe in 1933 brand gesticht in de Rijksdag, het Duitse parlement in Berlijn. Een week later won Adolf Hitler de verkiezingen en ging meteen jacht maken op communisten. Na een omstreven showproces werd Van der Lubbe op 10 januari 1934 onthoofd. Zijn lichaam werd zonder naam begraven in sectie acht, groep acht, rij E, graf nummer dertig van het Zuiderkerkhof in Leipzig, een stad in het oosten van Duitsland.

De executie werd drie dagen voor Van der Lubbe's 25e verjaardag voltrokken door de beul Alwin Engelhardt. Tijdens zijn proces maakte de geboren Leidenaar een apathische indruk. Daardoor werd er toen al over gespeculeerd dat hij zijn daad onmogelijk in zijn eentje had kunnen plegen. Die theorieën zijn echter nooit bewezen. Dat geldt ook voor de geruchten dat hij gedrogeerd voor de rechter stond.

Pas vorig jaar werd de inhoud van graf dertig opgegraven en onderzocht. Op basis van de haren, tanden, botten en zacht weefsel van de overblijfselen vastgesteld dat het hier om Marinus van der Lubbe ging. Dat gebeurde op aandringen van de Paul Benndorf Gesellschaft, een organisatie die historische graven onderhoudt.

Patrick Onel benadrukte dat het voor hem en alle andere nabestaanden van Van der Lubbe goed is om te weten dat inmiddels alles is gedaan om de waarheid over Marinus aan het licht te brengen. „Maar”, zo zegt hij: „Hij ligt alleen maar in Leipzig,

omdat hij hier terechtgesteld is. Als familie hebben we het gevoel dat hij eigenlijk in zijn geboorteplaats Leiden begraven zou moeten worden.”

Kunstenaar Ronnie Sluik, die drie gedenkstenen voor Van der Lubbe ontwierp (in Leiden, Berlijn en deze in Leipzig), prees de Leidenaar als een veelzijdig persoon. „Hij is in de media alleen bekend als brandstichter. Maar hij was een zeer, zeer slimme en belezen jongen.” Op elk van de drie gedenkstenen staat een gedicht van Van der Lubbe. Sluik heeft naar eigen zeggen in totaal zeven jaar gewerkt aan het project. Hij wijst naar de steen die hier op het Zuiderkerkhof ligt: „Dit stuk zandsteen komt uit de Rijksdag. Letterlijk een steen des aanstoots.”

Britse kapitalisten kunnen rusten naast Marx.

Trouw, 20 januari 2023

Wil je graag naast filosoof Karl Marx begraven worden op Highgate Cemetery in Londen? Dat kan weer: sinds twee jaar mag de begraafplaats oude graven ruimen en op die plekken nieuwe bijzettingen doen. En een recente donatie van de Britse Nationale Loterij van omgerekend 117.000 euro maakt ook het onderhoud van de nieuwe graven weer mogelijk. De stokoude grafplekken naast Marx (1818-1883), grondlegger van het marxisme, zijn de eerste die in aanmerking komen voor vernieuwing.

In hoeverre hij het als een woordgrap bedoelde is niet helemaal duidelijk, maar een opgetogen directeur van de begraafplaats zei in The Daily Telegraph dat nieuwe begrafenissen nu eenmaal essentieel zijn om een begraafplaats 'levend' te houden. Ook belangrijk is dat ze geld opleveren. Anders dan Marx hoopte, is het VK nog altijd een kapitalistische samenleving. Dus moet het geld rollen. Highgate Cemetery mag dan, mede dankzij Marx' graf, een toeristische attractie zijn en de helft van zijn inkomsten uit toegangskaartjes halen, de andere helft komt uit de verkoop van grafplekken.

Het zou Marx vast weinig positief stemmen. De graven rondom hem komen vrijwel zeker vol te liggen met leden van de bourgeoisie, niet met mensen uit het proletariaat, want een graf naast hem kost omgerekend 29.000 euro. Wil je je urn dicht bij Marx? Dat kost je bijna 6000 euro. Zelfs de dood is niet de grote (economische) gelijkmaker waarvoor hij vaak gehouden wordt.

Vlaanderen maakt het mogelijk om met je huisdier begraven te worden.

Website VRT-Nieuws, 7 februari 2024

In de toekomst wordt het ook in Vlaanderen mogelijk om samen met je huisdier begraven te worden. Dat staat in een amendement op het decreet rond de begraafplaatsen dat is goedgekeurd in het Vlaams Parlement. Dat decreet van minister van Binnenlands Bestuur Gwendolyn Rutten (Open VLD) zet de subsidies voor nieuwe crematoria stop en maakt het mogelijk dat ook vrienden in de toekomst as van de overledene mee naar huis kunnen nemen. Bedoeling is dat de nieuwe regels ingaan voor de zomer.

Het gaat onder meer over het stopzetten van subsidies voor nieuwe crematoria. Volgens N-VA-parlementslid Paul Van Miert zijn de bestaande crematoria gebiedsdekkend. Het bijbouwen van nieuwe crematoria is dus niet langer nodig, en bestaande subsidiëring daarvoor mag dus stop gezet worden. In de toekomst wordt participatie van private spelers in crematoria wel mogelijk.

Het wordt ook mogelijk dat vrienden de as van een overledene mee naar huis nemen. "We stellen vast dat meer en meer mensen single leven en soms ook zonder directe familie sterven. In dat geval zijn het vaak goede vrienden die de begrafenis regelen. Daarom maken we mogelijk dat ook niet-bloedverwanten die dat wensen, as van hun overleden vriend of vriendin mee naar huis mogen nemen", legt minister Rutten uit.

De goedgekeurde tekst voorziet ook een aanvulling op wat men kan opnemen in de laatste wilsbe-

schikking, bijvoorbeeld dat men zijn lichaam wil schenken aan de wetenschap.

Op initiatief van parlementsleden Bart Tommelein (Open Vld), Paul Van Miert (N-VA) en Katrien Schryvers (CD&V) werden er ook nog een aantal bijkomende bepalingen opgenomen. Zo wordt uitdrukkelijk voorzien dat de gemeenteraad kan voorzien dat de urne van een eerder overleden echtgenoot of partner mee begraven kan worden bij de echtgenoot of partner die overlijdt of bijgezet kan worden in een urnenveld of columbarium. Een andere opvallende wijziging geeft de gemeenteraad de mogelijkheid om toe te laten dat urnen met de as van eerder overleden en gecremeerde gezelschapsdieren bij worden geplaatst in het graf van hun baasje. In Wallonië bestaat al een gelijkaardige regeling. Dat er nu navolging komt in Vlaanderen, stemt initiatiefnemer Stephanie D-Hose (Open VLD) tevreden: "We kennen allemaal iemand die heel gelukkig wordt van het idee dat dit binnenkort mogelijk wordt. Heel wat mensen hebben het emotioneel zwaar wanneer hun favoriete gezelschapsdier overlijdt. Ze willen het dier tje dan met respect kunnen eren. Samen niet alleen het leven delen, maar ook de laatste rustplaats, stelt heel wat mensen gerust." CD&V-parlementslid Katrien Schryvers wijst wel op een aantal randvoorwaarden. "Zo mag de urne met de as van het gezelschapsdier niet biologisch afbreekbaar zijn, zodat asvermenging zeker wordt vermeden, en is het niet toegelaten om de as uit te strooien op de gemeentelijke begraafplaats, ook niet bij latere ontruiming."

Grafzerkenpad, open groen en lijkhuisje voor activiteiten: begraafplaats Menenstraat ondergaat metamorfose

Het Nieuwblad, 23 februari 2024

Wevelgem had de oude begraafplaats graag omgevormd tot een sereen belevingspark. De eerste aanzetten werden al gegeven, maar nu is er ook een écht plan. Dit jaar volgt alvast een grote stap:

muur en haag rondom de site worden weggenomen.

Op de oude begraafplaats langs de Menenstraat in Wevelgem, voorlopig nog verborgen achter een bakstenen muur en hoge haag, vinden we de oudste graven van de gemeente. Prominente figuren als Lode de Boninge en Constant Vansteenkiste, liggen er tussen het groen.

De gemeente wil het groen een beetje meer in de kijker zetten: de oude begraafplaats moet zowaar een sereen belevingspark worden. Dat proces is al bezig, zo bewijst een gemaaid paadje tussen het gras. Op de begraafplaats vinden enkel nog bijzettingen plaats: wanneer concessies aflopen, verdwijnen de graven.

Voor de uitvoering van het ambitieuze plan zal Wevelgem tientallen jaren nodig hebben. Natuurlijk blijft funerair erkend erfgoed, zoals de graven van de Commonwealth en de kapel Vanackere, onaangeroerd: alleen afgelopen concessies worden verwijderd.

Daar het een meerjarenplan betreft, denkt en handelt het stadsbestuur in termijnen: de metamorfose zal zo beetje per beetje duidelijk worden. Het wegnemen van de tralies en de haag langs de Menenstraat weg en het slopen van muur langs de Moorselestraat zullen in ieder geval visueel al duidelijk maken dat deze begraafplaats eigenlijk al heel groen is.

Het masterplan is heel ambitieus: het park zal via de begraafplaats verbonden worden met de site Sportspoor om zo een groene long te creëren in het centrum van de gemeente. Een centraal pad zal die verbinding duidelijk maken en moet de mensen naar het park lokken.

Om de beleving nog te vergroten zullen er nog een aantal ingrepen plaatsvinden. Zo zal men de grafstenen van de graven die weg moeten behouden en verwerken in de paden om zo een soort troostvloer te creëren. Ook het lijkhuisje krijgt een nieuw leven: daar kunnen in de toekomst activi-

teiten plaatsvinden, zoals bijvoorbeeld een yoga-sessie of lezing.

Hoeveel dat moet kosten is door de lange termijn nog onduidelijk, maar de eerste werken worden geraamd op zo'n 100.000 euro. Het gemeentebestuur deed voor het visieplan een beroep op De Witte Kamer. In een participatiemoment werden ook de omwonenden betrokken bij de plannen en werd geluisterd naar hun bezorgdheden en suggesties.

Belgische militaire begraafplaatsen: bronzen naamplaten worden vervangen door replica's

Het Belang van Limburg, 29 februari 2024.

Na verscheidene diefstallen van bronzen grafplaten op militaire kerkhoven heeft Defensie een drastisch besluit genomen: de gestolen exemplaren worden door replica's vervangen. Dat moet nieuwe diefstallen ontraden.

Begin december werd het Belgisch militair kerkhof in Leopoldsburg het slachtoffer van een grote diefstal. In totaal verdwenen 64 bronzen grafplaten van gesneuvelde soldaten en politiek gevangenen. Drie grafplaten werden beschadigd achtergelaten. Verschillende graven liepen ook schade op door de brutale werkwijze van de dieven.

De drieste feiten in Leopoldsburg waren geen alleenstaand geval. In 2023 sloegen dieven ook toe de militaire kerkhoven van Veltem-Beisem (Herent) en Sint-Margriete-Houtem (Tienen), beide in Vlaams-Brabant. In Veltem-Beisem gebeurde dat zelfs tot twee keer toe. Die golf aan diefstallen is nieuw, want eerder werden er alleen in 2022 (in Luik) en 2019 (Ougrée) gelijkaardige feiten gemeld.

Defensie heeft daarom een drastische beslissing genomen. Alle gestolen grafplaten worden vervangen door kunststoffen replica's. Defensie minister Ludivine Dedonder (PS) zegt dat De Dienst Oorlogsgraven van het War Heritage Institute, dat de graven beheert, aan de lokale politiezones heeft gevraagd om verhoogd toezicht. Tegelijkertijd is Defensie zich ervan bewust dat een waterdichte

beveiliging van de uitgestrekte kerkhoven erg moeilijk is.

“De replica's zien er hetzelfde uit als de oude naamplaten, maar ze zijn minder aantrekkelijk voor dieven”, zegt Kamerlid Kris Verduyck (Vooruit), die in de commissie Defensie zetelt. “Ondanks deze oplossing is het heel erg dat we replica's moeten gebruiken. Mensen die gevochten hebben voor onze vrijheid, verdienen een herdenking met alle honneurs.”

Marleen Kauffmann (CD&V), schepen van Erfgoed in Leopoldsburg, bevestigt het nieuws. “We hebben een paar weken geleden een overleg gehad met het War Heritage Institute. Zij beheren de kerkhoven, maar Defensie blijft eigenaar. Het is dan ook Defensie dat verantwoordelijk is voor het herstel van de schade. Om nieuwe diefstallen te vermijden, zullen er inderdaad kunststoffen replica's worden geplaatst. Het onderscheid tussen die 3D-geprinte platen en de oude grafplaten is bijna niet zichtbaar.”

“Intussen heeft ook de dienst Onroerend Erfgoed Vlaanderen laten weten geen probleem te hebben met de replica's. De oude grafplaten die nog intact zijn, blijven wel hangen, maar het is dus de bedoeling dat eventuele dieven niet meer kunnen uitmaken wat er waarde heeft en wat niet. We hopen dat ze daardoor niet meer zullen terugkeren.”

Het herstel van de drie begraafplaatsen die in 2023 werden geteisterd, zou alles samen 500.000 euro kosten. Het onderzoek naar de daders in Leopoldsburg leverde niets op.

OPEN MONUMENTENDAG VLAANDEREN 2024 DE LAATSTE REIS

Op de webpagina van het Agentschap Onroerend Erfgoed wordt de Open Monumentendag Vlaanderen aangekondigd die zal plaatsvinden op zondag 8 september 2024.

Zoals steeds wordt er door HERITA een overkoepelend thema uitgekozen en dat is deze keer “en route”.

Tijdens de inspiratiedag werd vanuit het agentschap bij monde van Joeri Mertens het deelprogramma 'de laatste reis' naar voor geschoven. Dat stelt funerair erfgoed centraal.

Er werd een “prikkelende inspiratiebrochure” voor uitgewerkt die onze lezers zeker kan inspireren. Vanaf 2 mei starten de inschrijvingen (deadline 21 juni). Organisatoren kunnen hun activiteit op de website registreren.

AAN DE SLAG !

<https://www.onroerenderfgoed.be/blog/het-agentschap-inspireert-de-sector-voor-open-monumentendag>

<https://portaal.openmonumentendag.be/aanmelden>

COLOFON

Epitaaf vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16

1020 BRUSSEL (Laken)

info@epitaaf.org

www.epitaaf.org

rekeningnr.: BE20 0682 0392 6056

<https://www.facebook.com/atelier.Salu/>